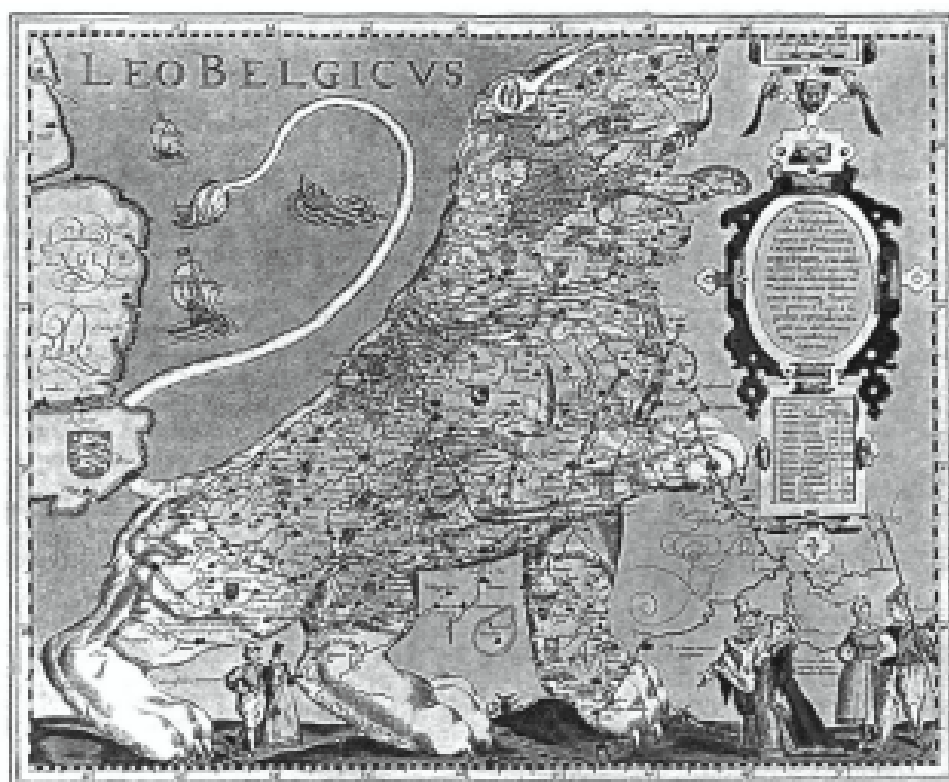

**KRING VOOR DE GESCHIEDENIS VAN DE PHARMACIE
IN BENELUX**

CERCLE BENELUX D'HISTOIRE DE LA PHARMACIE

Bulletin Nr. 92

Mei / Mai 1997

Jaargang / Année 46

Redacteurs
Rédaction

Dr. A.M.G. Rutten
Apr. L. De Causmaecker

INHOUD - SOMMAIRE

G. GILIAS	Voorwoord	1
L.J. VANDEWIELE	Bij de heroprichting van het standbeeld van Peeter Van Coudenbergh, Apotheker en Botanicus (1517 - ca. 1599)	2
C. DESMIDT	Apothekers in de Kempen	11
A.M.G. RUTTEN	De rol van drugs en giften in de val van het West-Romeinse Rijk	16
L.M.J. DE CAUSMAECKER	Hasj	27
VERSLAGEN / RAPPORTS		28
BOEKBESPREKINGEN / COMPTES-RENDUS		32
MEDEDELINGEN / COMMUNICATIONS		37
OVERLIJDENS / NECROLOGIE		40

VOORWOORD

Guy Giliás

In deze tijden dat alle prijzen onrustbarend de hoogte in schieten, heeft het bestuur van de kring enkele noodzakelijke maatregelen moeten treffen om de financiële toestand een gezonde toekomst te verzekeren.

Eerst en vooral werd bespaard op de steeds zwaarder wordende kostprijs van ons Bulletin. U bemerkte reeds een gedaanteverwisseling van het vorige nummer. Deze besparing deed echter geen afbreuk aan de kwaliteit van het aangeboden. En zo willen de redacteurs het zeker houden ! Door een lager gewicht drukken we tevens de hoge verzendingskosten.

Omdat de jaarlijkse bijdrage van onze leden sedert vele jaren onveranderd laag bleef, zien we ons genoodzaakt een kleine verhoging te vragen. De contributies voor 1997 zullen Hfl. 55,- of 1.000 Bfr. bedragen. Toch echt geen sommen om van wakker te liggen ! Een volgende besparingsregel zal inhouden dat de Congressen zichzelf moeten bedruipen. Dit wil zeggen dat de organisatoren zodanig moeten onderhandelen dat het ganse weekendpakket betaald wordt door de gevraagde som voor deelname, die zelf een door ons vastgesteld maximum niet mag overschrijden. Aan plaatselijke firma's en aan industrieën vragen we een sponsoring.

Om het aantal leden op niveau te houden en de bekendheid van de Kring te verhogen, wordt in tientallen vaktijdschriften gratis melding gemaakt van de Congressen. Een kennismakingsbrief is naar tal van tijdschriften, universiteiten en mogelijke nieuwe leden verstuurd. Aan U allen, sinds lang reeds lid, vraag ik vandaag om bij uw vrienden of in uw kennissenkring reclame te maken voor de Kring en ze uit te nodigen lid te worden.

In 2000 bestaat de Kring 50 jaar. We willen dat gepast vieren, ook met de uitgave van een herdenkingsboek. Om dit boek zo volledig mogelijk te kunnen samenstellen, vragen we uw medewerking in de vorm van het ons bezorgen van documenten, foto's, anecdoten, voorwerpen.

In reken op de solidaire medewerking van alle leden.

Guy Giliás,
Voorzitter.

*Te midden van een ontspannen
gezelschap Voorzitter Guy Giliás
in de polyvalente
Van Coudenberghezaal met uit-
zicht op de heerlijke tuin van de
Koninklijke Apothekers Vereniging
van Antwerpen.*

AVANT-PROPOS

Guy Gili

En ces temps où les prix grimpent de façon inquiétante, le Comité directeur du Cercle a dû prendre quelques mesures nécessaires pour assurer la continuation d'une situation financière saine.

Tout d'abord on a surtout économisé sur les prix de revient toujours croissants de notre Bulletin. Vous avez déjà remarqué l'aspect différent de notre numéro précédent. Ceci sans nuire à la qualité. C'est le vœu le plus cher de nos rédacteurs ! Par un poids moindre nous réduisons d'importants frais de port. La cotisation annuelle n'ayant pas varié depuis de nombreuses années nous nous voyons obligés de l'augmenter légèrement. La cotisation 1997 sera de 1000 FB ou 55 Hfl. Pas de sommes folles ! Une économie supplémentaire consistera à ce que les réunions couvrent leurs frais. Ce qui sous-entend que les organisateurs devront manœuvrer de sorte que les dépenses du week-end soient couvertes par les frais de participation qui ne devront pas dépasser un certain niveau.

Nous demandons également un sponsoring de la part des firmes et organisations locales. Pour maintenir l'effectif et augmenter la notoriété du Cercle les réunions sont annoncées gratuitement par une dizaine d'organes professionnels. Pour faire connaître le Cercle nous envoyons une lettre-type aux revues, universités et nouveaux membres éventuels. A vous tous, déjà membres, je vous demande aujourd'hui de faire de la publicité pour le Cercle parmi vos amis et connaissances et de les inviter à en faire partie.

En l'an 2000 le Cercle aura 50 ans d'existence. Nous voulons fêter cela dignement, entre-autres par l'édition d'un album-souvenir. Afin de réaliser cet album aussi complet que possible nous demandons votre collaboration par l'envoi de documents, photos, anecdotes, objets. Je compte sur la collaboration de tous les membres.

Guy Gili,
Président.

BIJ DE HEROPRICHTING VAN HET STANDBEELD VAN PEETER VAN COUDENBERGHE, APOTHEKER EN BOTANICUS (1517- ca. 1599)

L.J. Vandewiele

Lezing gehouden te Antwerpen op 26 oktober 1996 voor de leden van de Kring voor de geschiedenis van de Pharmacie in Benelux.

Peeter Van Coudenberghe was een edelman. Hij was een telg in rechte lijn uit het beroemd geslacht Van Coudenberghe, ook geheten de Frigidomonte.

De eerste **beroemde** afstammeling van de familie was kanunnik Vrank van Coudenberghe, magister in artibus, die samen met de grote Brabantse mysticus Jan van Ruusbroec en met kanunnik Jan Hinckaert, alle drie verbonden aan de Sint-Goedelekerk te Brussel, in het jaar 1343 naar het Zoniënbos trok, om er, op een stuk grond, dat zijn eigendom was, het klooster van Groenendal te stichten. Zij wilden in eenzaamheid een vroom leven leiden, volgens de mystieke leer van Jan van Ruusbroec. Vranc van Coudenberghe werd de eerste overste, Jan van Ruusbroec de geestelijke vader.

De familie Van Coudenberghe of de Frigidomonte was een van de zeven 'geslechten', die ieder een schepen mocht afvaardigen, die het stadspatriciaat van Brussel vormden (1). Toen de ambachten en neringen sterk begonnen te worden, eisten ze vanaf 1421, dat het patriciërsregime plaats moest maken voor een gemengd regime, waarin de macht gedeeld werd tussen vertegenwoordigers van de geslachten en vertegenwoordigers van de ambachten. De leden van de geslachten losten dit op hun manier op, ze lieten zich inschrijven in één van de ambachten en konden aldus opnieuw in het stadsbestuur gekozen worden. Dat was een tactiek die ook in andere steden toegepast werd : zo liet Jacob van Artevelde zich te Gent inschrijven bij de hoedenmakers, Borluut bij de brouwers, zo-ook de Van Coudenberghe te Brussel, die sloten aan bij het gild der tinnegieters. De vader van Peeter van Coudenberghe was dus tinnepotgieter. Hij was geboren op 16 juli 1491 en huwde Maria van Zennicke, dochter van Meester Lieven, chirurgijn en van Margriete van Wayenberghe. Zij overleed op 16 februari 1556 en hij op 22 september 1559. Zij hadden 14 kinderen : 8 jongens en 6 meisjes. Van de jongens werden er 2 priester (waarvan één abt werd van de Abdij van Dielegem (2) op het grondgebied Jette. Deze abdij kreeg later grote bekendheid door haar tuin van kanunnik Bernard Wynhouts, de beroemde botanicus-tuinier (3), 3 van de jongens traden in het huwelijk, waarvan een apotheker en één was een ketter, één is jong gestorven en van 2 is niets geweten. Van de meisjes bleven er 3 ongehuwd, waarvan een begijn, 2 traden in het huwelijk, van één is niets geweten. Peeter van Coudenberghe was de oudste. Hij werd geboren te Brussel op 16 mei 1517, werd apotheker te Antwerpen, huwde Mayken N. (naam nog steeds niet bekend), waarbij hij 7 kinderen had.

Dr. Apr. Leo Vandewiele bij de bekroning van een levenswerk, de leus getrouwd : Ne incipe aut perforce (Beginnen, maar om te voltooien).

(1) H.C. van Parijs et F. de Lacamp, *Généalogie des familles inscrites aux Lignages de Bruxelles* en 1376, d'après les travaux de J.-B. Houwaert et d'après les sources originales. Genealogicum belgium. Brussel 1971.

(2) De Abdij van Dillegem, op het grondgebied van Jette (voorheen Sint-Pieters-Jette), een voorstad van Brussel, werd gesticht in 1095 door de Reguliere Kanunniken van St.-Augustinus en stond sedert 1140 onder Premonstret. In 1488 werd de abdij gedeeltelijk vernield door de troepen van Filips van Kleef, heropgebouwd en opnieuw verwoest en in 1578 afgebrand door de Calvinistische soldaten. Ze werd heropgebouwd en in 1796 bij de Franse Revolutie afgeschaft ; op 10 november verlieten de Norbertijnernonnen hun conventsgebouwen, die als nationale goederen te koop gesteld werden. Nu rest van deze prachtige abdij enkel nog de abtswoning met bijgebouwen.

Over de levensloop van Peeter Van Coudenberghe worden we het eerst ingelicht door een handschrift, dat in 1660 berustte bij meester Jacques Rol, ouderman van het apothekers-ambacht. In dit handschrift staat een korte notitie over Peeter Van Coudenberghe. De tekst van de notitie, die we mogen aanzien als de eerste levensbeschrijving van Peeter van Coudenberghe, schreef Broeckx over (4). Daar het oorspronkelijke stuk zoek geraakt is, neem ik de tekst van Broeckx over : *«Peeter van Caudenberghe vermaert apoteker tot Antwerpen, wirt gheboren int jaer 1520 ende sterft op het eynde der eeuw, hij woonde op St Jacobs-mert waer de clock uythangt ende hat synen cruythof tot Borgerhout teghen de beke. Hy was seer ervaren in syne conste ende seer gheleert ende goede vrint van Plantyn den druckere voor dese schreef hy vele voorredene ende deet vele correctien. hy heeft oock gheschreven seer schoone scholien op Valerius Cordus ghedruct by Plantyn in 1568. hier door wirt hy seer gheagt by alle gheleerde die aen hem seer schoone brieve hier voor schreven. de vermaerste mannen quamen synen hof sien ende bewondere soo als rambertus dodoneus, clutius, lobelius, gesner ende meer andere, sy seghde altemael dat hy soude schryven een groot werck dwelck hy beloofde ende begoste, maer die ongeluckige tyden hebben dat belet soo dat hy ghestorven is sonder syn groot werck af te maecken. In de belegeringhe van Antwerpen braght hy vele hulpe aen de arme siecke ende maecte een cordiael om peste te weiren. Syne cruythof wirt in de belegeringhe verwoest waerom hy seer bedroeft was. alsoo wirt op corte tyt verwoest die schoone planten die hy met soo vele arbeyt ende sorghe hat verghaert.»* Tot zover het handschrift van Jacob Rol.

Orthografie

Nemen we deze tekst als leidraad voor de levensbeschrijving van Peeter Van Coudenberghe. Vooreerst de orthografie van de naam. Jacob Rol schrijft Peeter van Caudenberghe. J. Ghyssaert (5) die eveneens de transcriptie van het nu verdwenen handschrift deed, schrijft Peeter van Coudenberghe. In de literatuur vond ik 20 verschillende schrijfwijzen in het Vlaams en 11 in het Latijn. Daaruit valt af te leiden, dat men vroeger niet zoveel aandacht schonk aan de juiste schrijfwijze van de eigennamen en dit nog geaccentueerd werd door het verlatiniseren van de namen, die dan opnieuw in eigen taal overgezet werden op de meest uiteenlopende manieren. Zelfs in het enige eigenhandig geschrift dat we hebben van Peeter Van Coudenberghe, namelijk de Latijnse brief aan Joachim Camerarius (6) tekent hij zelf Tuus Coudeborgus. Ik geef de voorkeur aan de schrijfwijze Peeter Van Coudenberghe, zoals die voorkomt in een notariële akte, waarover later meer.

Geboorteplaats

Jacob Rol zegt niet waar Peeter Van Coudenberghe geboren werd, hij zegt enkel dat hij een beroemd Antwerps apotheker was. Over de geboorteplaats is heel wat te doen geweest. De meeste historici laten hem geboren worden te Antwerpen, andere te Brussel, Mechelen of Gent. We weten nu met zekerheid, dat hij te Brussel het levenslicht zag.

(3) L.J. Vandewiele, 400 jaar geleden werd te Enkhuizen Kanunnik Bernard Wynhouts, norbertijn en botanicus geboren. Farm. Tijdschr. Belg., 65 (1988), 97.

(4) C. Broeckx, Note sur le Liggere des Apothicaires d'Anvers. Ann. de l'Académie d'Archéologie de Belgique. Antwerpen, 1861.

(5) J. Ghyssaert, Apothekers in vroegere eeuwen te Antwerpen. Pharm. Tijdschr. Belg., 41 (1964), 253.

(6) L.J. Vandewiele, Een onbekende brief van Peeter van Coudenberghe aan Joachim Camerarius 1576. Farm. Tijdschr. Belg., 64 (1987), 187. Joachim Camerarius (eig. Kammerer of Kammermeister), Nürnberg 1534-1598, arts en botanicus.

Geboortedatum

Over de geboortedatum is er in de literatuur evenmin eensgezindheid te vinden. Bij Jacob Rol staat 1520, elders lezen we 1518, 1521, 1524, 1526, 1528. Nu weten we dat hij geboren werd op 16 mei 1517.

Woonplaats

Vóór dat het handschrift van Jacob Rol tevoorschijn was gekomen wist men enkel dat Van Coudenberghe woonde in een apotheek met het huismerk *De Klok* of *De Oude Klok*. Clusius had het immers over : «Ad campanae symbolum» en Gesner «Ad insignem campanae veteris», de Oude Klok.

De militaire apotheker Victor Pasquier, een verwoed Van Coudenberghe-fan, liep de stad af op zoek naar een huis De Klok, vond er één met die naam aan Klapdorp en verkondigde Urbi et Orbi, dat hij het huis gevonden had waar Peeter van Coudenberghe zijn apotheek had betrokken : het bevond zich aan Klapdorp nr. 68 en zo werd dit algemeen aanvaard (7).

Toen nu Dr. Broeckx met het handschrift van Jacob Rol tevoorschijn trad, waarin zwart op wit stond dat Van Coudenberghe «woonde op *St Jacobsmert waer de clock uythangt*», was Paquier een desillusie rijker.

Men wist toen nog niet dat Peeter van Coudenberghe aan het havenkwartier een apotheek had overgenomen in 1543. Hij was toen 26 jaar en neemt als jonge apotheker de apotheek over van de overleden apotheker Nicolaes Thielmans en huurt het huis waar de apotheek gevestigd was, met het huismerk «*Het wilt wijf*», gelegen in de «*silversmit straete*» op de hoek van de «*Keesstraete*». De Kaasstraat bestaat nog, de Zilvermidstraat is gedeeltelijk verdwenen, die liep van achter het Stadhuis in de richting van het Steen aan de Schelde.

Van deze overname en pacht bestaat een notariële akte (8), verleden voor de notaris Zeger 's-Hertoghe jr., op 6 januari 1543 (9). De overeenkomst komt hier op neer : Peeter van Coudenberghe neemt de apotheek over met al wat erin is, huurt het huis Het Wilt Wijf van de weduwe Cornelia Thielmans-Snoeys en erfgenamen voor 6 jaar; doch mag de pacht opzeggen na 3 jaar. De weduwe mag evenwel een deel van het huis blijven betrekken, doch het salon zal zij ontruimen wanneer Peeter bezoek ontvangt. Borg staan Peeters vader Daneel van Coudenberghe en Franchoy van Sumicke, een rijke kramer, vermoedelijk een vriend van de familie. Twee apothekers Peeter Viruli en Joos de Weerdt waren aanwezig, waarschijnlijk om de waarde van de medikamenten te taxeren.

Peeter van Coudenberghe heeft het in Het Wilt Wijf niet lang uitgehouden; nadat de eerste pachtovereenkomst van 3 jaar verstreken was, werd de pacht niet hernieuwd en kocht (of huurde ?) hij een huis De Klok of De Oude Klok aan Sint-Jacobsmarkt, «op *St Jacobsmert waer de clock uythangt*», zoals het manuscript van Jacob Rol het zegt.

Waarom Van Coudenberghe verhuisd is kan men gemakkelijk bevroeden : hij had een stuk land gekocht (of gepacht ?) op het grondgebied van Bor-

(7) V. Pasquier, Etude sur la vie et les travaux de Pierre Coudenberg. Journ. de Pharm. d'Anvers, 17 (1861), 362.

(8) S.A.A. Notarissen 2071 Protocollen 1540-1543.

(9) Register van mij, notaris Zeger 's-Hertoghe, door de raad van Brabant van de keizerlijke majesteit toegelaten tot het uitoefenen van het ambt van notaris voor het jaar 1543.

gerhout en dit lag nu langs een heel andere kant van de stad ; om naar zijn tuin te gaan zou hij telkens heel de stad moeten doorkruisen. Dus was het aangewezen een apotheek te openen zo dicht mogelijk bij de Kipdorppoort (later ook St.-Jacobspoort of Borgerhoutspoort geheten), langs waar men door moest om zijn tuin te bereiken. Vermoedelijk stond het huis 'De Klok' op de hoek van de St.-Jacobsmarkt en de Lange-Nieuwstraat, twee straten die nagenoeg parallel lopen en samen komen op een hoekhuis. Deze stelling wordt zeker kracht bijgezet door het feit dat er een brief bestaat geschreven door Herman Rombodius, geneesheer te 's-Hertogenbosch, waarvan het adres luidt : *«Aen mijnen goeden vriendt m^r Peter Coldenberg apteeker in de lange nieustraat in de clock, om te bestellen aan m^r Carolus Clusius Tot Antwerpen»* (10).

Overlijdensdatum

Over de overlijdensdatum blijft het handschrift van Jacob Rol zeer vaag : *«ende sterft op het eynde der eeuw»*. In de literatuur vinden we dan ook talrijke gissingen : 1590, 1594, 1595, 1596, 1599. In de overlijdensregisters van de St.-Jacobuskerk, zijn parochiekerk, konden we over zijn overlijden niets terugvinden. Hij verdween, niemand weet totnogtoe waarheen. Is hij met de stroom van de 45.000 vluchtelingen weggegaan na de val van Antwerpen ? Hij had vele vrienden in binnen- en buitenland waar hij eventueel heen kon. Hij kon bij zijn broer, de abt van Dielegem of bij één van zijn kinderen terecht. Waar en wanneer hij gestorven is, blijft onopgelost.

Botanische tuin te Borgerhout

Al wat we over zijn plantentuin te weten komen uit het handschrift van Jacob Rol is, dat die gelegen was op het grondgebied van Borgerhout, *«teghen de beke»*.

Borgerhout was toen een wijk van Deurne, samen telden ze een paar duizend inwoners. De rijke Antwerpse patriciërs in de 16de eeuw beschouwden deze plaatsen als hun residentieel gebied en bouwden er tal van lusthoven en buitenresidenties.

Van Coudenberghe begon met de aanleg van zijn tuin, na de voorafgaande noodzakelijke kooponderhandelingen, grondbewerking, aanschaffen van zaad, enz., in het jaar 1548, zoals hijzelf schreef in zijn Epistola aan Gerardus Gramaius, gedateerd 1 maart 1568. Hij was een pionier, hij was de allereerste. Hij was bezeten van de renaissance-tijdgeest en zag alles groots. Hij stelde zich tot ideaal *«al de planten die er op de wereld zijn in één tuin samen te brengen»*. Dit zijn zijn eigen woorden. Hij is daar vanzelfsprekend niet in geslaagd, maar na twintig jaar groeiden en bloeiden er toch 600 exotische gewassen in zijn tuin. Van Coudenberghe wordt dan ook terecht beschouwd als de invoerder in onze streken van talrijke species. Wat een last en onkosten de aankoop, het doen overbrengen soms uit verre streken en de verzorging van dit groot aantal buitenlandse planten met zich bracht, kan men zich goed indenken.

(10) F.W.T. Hunger, Charles de l'Escluse Carolus Clusius Nederlandsch kruidkundige 1526-1609. 's-Gravenhage 1927, 66.

Hij droeg dan ook zorg voor deze uitzonderlijke planten en vond een ingenieus middel uit om deze warmklimaatplanten hier te laten overwinteren.

Gesner zegt dat zo een plant 's winters in een pot overgebracht werd in een bepaalde ruimte, «*hieme in locum hypogeon cum vase deponit*». Zo een locum hypogeon is niets anders dan een serre, zodat Van Coudenberghe ook nog de uitvinder is van de serres. Het woord serre of broeikast of orangerie bestond nog niet, vandaar de eigenaardige persoonlijke omschrijving van Gesner «locum hypogeon» wat doet denken aan een soort ondergrondse plaats, een kelder. Dat wijst op de latere Vlaamse serres, die bestonden lang vóór de Hollandse serres onder glas.

De tuin van Van Coudenberghe was om zijn rijkdom wereldvermaard. Ludovico Guicciardini, de beroemde Antwerpse koopman-historicus van Italiaanse huize, noemde de tuin een toeristische attractie voor Antwerpen (11). Conrad Gesner, de beroemde Zwitserse botanicus, Mathias de l'Obel, Clusius, Dodoens, Plantijn, Garcia ab Horto, Camerarius, Turner, Postius, allen hebben in superlatieven over de tuin geschreven.

Over de juiste ligging van de tuin is heel wat te doen geweest. Eerst heeft men gedacht, dat de huidige diertuin gevestigd werd op de plaats waar Van Coudenberghe vroeger zijn tuin had, maar dit bleek niet overeen te komen met wat Rol schreef over een beek die aldaar zou gevloeid hebben. Deze kwestie heeft verhitte discussies tot gevolg gehad en nog altijd duikt sporadisch een aanhanger op van de theorie : tuin van Coudenberghe = Zoo. In feite heeft de juiste plaatsbepaling weinig belang daar de urbanisatie toch ieder spoor heeft uitgewist.

Het tragische is echter dat de tuin verwoest werd tijdens het langdurig gevoerd beleg van Antwerpen door Alexander Farnèse Parma dat eindigde op 17 augustus 1585. We lezen immers in de *Chronycke van Vlaenderen* (12) : «*Alsdan dede Parma ront-om de Stadt alle graen en groen met den wortel uythaelen om aldus het groot gebrek (aan eten) binnen de Stadt sonder hope te stellen van eenigen troost*». Het is dus goed aan te nemen, dat ook alle 'groen met den wortel' uit de tuin van Van Coudenberghe werd uitgehaald en de vernieling grondig en systematisch is gebeurd.

De 65-jarige apotheker Van Coudenberghe vond zijn tuin helemaal verwoest en kon de energie niet meer opbrengen om die her in te richten. Hij trok zich terug, mogelijk volgde hij de grote stroom van de 45.000 uitwijkelingen die Antwerpen toen ontvlucht zijn.

De geleerde

Ortelius, de grote aardrijkskundige, zijn vriend, schreef over Peeter van Coudenberghe, dat hij was een geleerd man en in de botanica uiterst bedreven. (*Homo doctus est et in re herbaria exercitatissimus*) (13). Uit zijn geschriften is uit te maken dat Van Coudenberghe een gecultiveerd man was, die vloeiend Latijn schreef en dus een verzorgde opleiding moet genoten hebben. Waar en bij wie Van Coudenberghe zijn opleiding tot apotheker genoten heeft, is nog niet bekend ; in die tijd waren de Collegia Medica nog niet opgericht en stonden de apothekers, zowel te Antwerpen als te Brussel, in het Merceniersambacht, waar ze examen en meesterproef moesten afleggen.

(11) Descrittione di M. Ludovico Guicciardini Patrizio Fiorentino di tutti i Paesi Basi, altrimenti detti Germania Inferiore. In Anversa 1567.

(12) N.D. en F.R. Chronyke van Vlaenderen. Derde en Leste Deel. Tot Brughe in Vlaenderen 1736, 430.

(13) Abraham Ortelius (eig. Ortels of Hortels), Antwerpen 1527-1598, aardrijkskundige en cartograaf.

Eén van de examenstoffen, en dat onderscheidde de apothekers van de speciërs, was het Latijn dat ze moesten machtig zijn. Men heeft beweerd dat Van Coudenberghe, gezien zijn grondige kennis van Latijn en plantkunde, te Leuven zou gestudeerd hebben, zijn naam is echter in de matricula van de Leuvense Universiteit niet terug te vinden. Er bestaan goede redenen om te veronderstellen dat hij gestudeerd heeft aan de beroemde Latijnse School van Eligius Van Hoecke aan de Zandberg te Gent, waar vele voornamen mannen gestudeerd hebben o.a. Carolus Clusius van 1544-1546 (14). Dat zou kunnen uitleggen waarom Van Coudenberghe onder de beroemde Gentenaars gerekend wordt.

Naar de reden waarom Van Coudenberghe apotheker geworden is, kan alleen maar gegist worden. Als oudste zoon was het aangewezen dat hij de tinnegieterij van zijn vader Daneel van Coudenberghe zou verder gezet hebben. Misschien was het wel zijn grootvader langs moeders zijde, Lieven van Zennicke, die meester chirurgijn was, die hem dit geadviseerd heeft. Er braken immers voor de apothekers van Antwerpen gouden tijden aan, nu de specerijhandel van Brugge naar Antwerpen was verplaatst en uit Amerika, Oost-Indië en uit Afrika talloze nieuwe kruiden en specerijen werden aangevoerd.

Dat was ook de reden waarom de voorouders van Pieter Pauwel Rubens de leerlooierij verlaten hebben om apotheker te worden. De Kruidenmarkt te Antwerpen was zo beroemd, dat Paracelsus schreef dat hij er meer geleerd had dan in al de universiteiten die hij bezocht had, zowel Romaanse als Germaanse !

Met zekerheid weten we dat Van Coudenberghe op 9 januari 1543 reeds apotheker was toen de notariële overname van de apotheek van Nicolaes Thielemans en de huur van het huis Het Wilt Wijf werd ondertekend : *„Peeter van Coudenberghe apoteker, Daneels sone“*.

Als auteur vermelden we eerst het *Antidotarium*, dat Clusius uit het Italiaans in het Latijn vertaald heeft, op aandringen van Plantijn en Van Coudenberghe en dit enkel aandierf als Van Coudenberghe er supervisie over hield. Dit schrijft hij in zijn voorwoord : Charles de l'Escluse aan Peeter van Coudenberghe, apotheker te Antwerpen, waarin we heel wat te weten komen over de persoon van Van Coudenberghe.

Zijn tweede geschrift waren de 400 verbeteringen met commentaar, die hij aanbracht aan het *Dispensatorium Valerii Cordi*. Dit receptenboek met de verbeteringen en commentaar van Van Coudenberghe werd 55 maal heruitgegeven, te Antwerpen, Lyon, Leiden, Venetië, Amsterdam, Neurenberg, Rouen, Napels, Rotterdam ; hiervan zijn 41 in het Latijn, 5 in het Frans, 5 in het Nederlands en 4 in het Italiaans. Het heeft 125 jaar stand gehouden (zeker tot na 1670).

In zijn commentaar zegt Van Coudenberghe dat hij dit zeer beperkt houdt maar uitvoeriger zal behandelen in zijn groot werk, zijn *Opus magnum*. Hij was er ver mee klaar, getuigt Postius in 1568, hij was toen 50 jaar. Waarom zijn groot werk zo traag vorderde heeft hij het in een brief aan Geraard Gramaye. Het klinkt bitter. Hij voelt zich zo weinig gesteund door confraters en medici, die er nochtans alle belang bij zouden hebben, schrijft hij, maar ja, er zijn nu eenmaal tegenwoordig meer kwakzalvers dan bekwame artsen en apothekers.

(14) L.J. Vandewiele, Carolus Clusius en de Farmacie. *Farm. Tijdschr. Belg.* 52 (1975), 189.

Toen een paar jaar later zijn zoon werd aangehouden en verdween en zijn tuin werd verwoest brak de man. Van zijn groot werk is verder niets in huis gekomen. Zijn manuscript is met hem spoorloos verdwenen. Hierin schuilt het tragisch leven van Van Coudenberghe, zoals Jacob Rol schrijft : «*die ongeluckige tyden hebben dat belet zoo dat hij ghestorven is sonder syn groot werck af te maecten.*» Een hele tragedie in zo weinig woorden !

Is van Coudenberghe spoorloos verdwenen, is zijn zoon nooit teruggekeerd en is zijn groot werk nooit afgeraakt en is zijn tuin verwoest, toch is hij nooit helemaal uit de belangstelling verdwenen. Van tijd tot tijd wordt zijn naam levendig gehouden. Peeter van Coudenberghe was gedurende zijn leven een zeer beroemd man, zodat het als vanzelfsprekend is dat in de klassieke werken over de nationale bio-bibliografie zijn naam voorkomt, zij het dan alleen als Antwerps apotheker en bewerker van het Dispensatorium van Valerius Cordus, niet als botanicus. Dit is het geval met Valerius Cordus, niet als botanicus. Dit is het geval met Valerius Andreas 1623 (15), Franciscus Sweertius 1628 (16), Joannes Foppens 1739 (17). De eerste levensbeschrijving vinden we bij Jacob Rol ca. 1660. Dan volgt Jean-Noël Paquet 1768 (18), Nicolas Eloy 1778 (19). Een veertigtal jaren later, in 1817, ontfermt zich Charles Van Hulthem (20) over Peeter van Coudenberghe en ook de heruitgever van Marcus van Vaernewycks *De Historie van Belgis of Kronyke der Nederlandsche Oudheyd. Te Gend 1829*, die in een «*Alphabetische beredeneerde naemlyst der Gentenaren, Die in de Geestelykheyd, in het Wethouderschap, in den Krijg of in het een of ander vak der Konsten, Letteren en Wetenschappen eenen onsterffelijken naem verworven hebben*», Van Coudenberghe onder deze onsterfelijke Gentenaren rekent. Ook werden in sommige wetenschappelijke geschriften de naam van Van Coudenberghe vernoemd. Tot plots in de 19de eeuw er een drukte van belang ontstaat rond de persoon en het werk van Peeter van Coudenberghe.

De man die het vuur aan de lont stak was de bekende medico-historicus Corneille Broeckx (21). Deze Antwerpse arts, die al zijn vrijetijd besteedde aan de studie van de geschiedenis van de geneeskunde, heeft op dit gebied een groot aantal bio- en bibliografieën op zijn naam staan. Broeckx was een vriend van de apothekers, hij was persoonlijk zeer bevriend met de jonge Apr. Joseph Pypers, de rijzende ster van de apothekerswereld te Antwerpen. Het was met de steun van Broeckx, dat Pypers in 1844 het voorstel indiende op de bestuursvergadering van de Société de Pharmacie d'Anvers, om een beroepspers op te richten. Dit resulteerde in de stichting van *Journal de Pharmacie publié par la Société de Pharmacie d'Anvers*. In het eerste nummer van de eerste jaargang 1845, is de eerste bijdrage van de hand van Dr. C. Broeckx : *Notice sur Pierre Coudenberg Pharmacien à Anvers au seizième siècle, par M^r le Docteur C. Broeckx, Membre titulaire de l'Académie royale de Médecine de Belgique, etc.* verschenen.

Dit was de stoot die de interesse voor Peeter van Coudenberghe deed heropbloeien. Broeckx zal later, wanneer in 1860 het 25-jarig bestaan van de Société de Pharmacie d'Anvers werd gevierd, weer eens de idee inblazen, een standbeeld op te richten ter ere van Van Coudenberghe.

De eerste die Broeckx bijsprong was de militaire apotheker Victor Pasquier (22). Ook Charles Morren (23) ontdekt Van Coudenberghe. Hij schrijft over hem in de *Annales de la Société royale d'Agriculture et de Botanique de Gand* in

(15) Valerii Andreae, Desseli, I.C. Bibliotheca Belgicae seu Germaniae Inferioris Provincia, urbesque viri item in Belgio vitâ scriptisque clari, & Librorum Nomenclatura. Leuven 1623.

(16) Athenae Belgicae sive nomenclator infer. Germaniae Scriptorum... Franciscus Sweertius. Antwerpen 1628.

(17) Joannis Francisci Foppens, Bibliotheca Belgica sive Virorum in Belgio vitâ, scriptisque illustrium catalogus librorumque nomenclatura. Brussel 1739.

(18) Jean-Noël Paquet (Florennes 1722 - Luik 1803), Belgisch bibliograaf en geschiedkundige. Was historiograaf van keizerin Maria-Theresia, bibliothecaris van de Leuvense Universiteit (1769-71) en van de hertog van Arenberg (1772).

(19) N.F.J. Eloy, Dictionnaire Historique de la Médecine Ancienne et Moderne. Mons, 1778, Tome Premier, 719.

(20) Discours sur l'état ancien et moderne de l'Agriculture et de la Botanique dans les Pays-Bas. Gent, 1837, 12.

(21) Corneille Broeckx (Antwerpen 1 juni 1807 - aldaar 3 november 1869) promoveerde te Leuven in 1831 en vestigde zich als arts te Antwerpen. Spoedig volgde zijn benoeming tot dokter der armen van de stad en in 1835 tot hoofdgeneesheer van het St.-Elisabethgasthuis. Een prijsvraag uitgeschreven door de Société de Médecine de Gand in 1835 wekte zijn belangstelling voor de geschiedenis van de geneeskunde op. Hij behaalde de prijs met zijn studie *Essai sur l'histoire de la Médecine Belge avant le XIXe siècle* (1837), waarin hij op p. 261 Van Coudenberghe vermeldt. Hij schreef verscheidene biografieën, waarin hij vergeten groten uit de medische wereld heeft doen herleven. Hij publiceerde ook enkele grotere werken o.a. *Coup d'œil sur les institutions médicales belges, depuis les dernières années du dix-huitième siècle jusqu'à nos jours, suivi de la bibliographie de cette époque* (1841) ; *Le premier ouvrage de J.-B. van Helmont* (1854) ; *Histoire du Collegium Medicum Antwerpense* (1858) ; *Histoire du Collegium Medicum Bruxellense* (1862) ; *La Chirurgie de maître Jehan Yperman* (1863). Hij wordt terecht de vader van de geneeskundige geschiedschrijving in België genoemd.

Het in ere herstelde standbeeld van Apotheker-Botanicus Peeter van Coudenberghe in de Antwerpse Plantentuin.

(22) Auguste-Victor-Joseph Paquier (Fleurus 22 juli 1808 - Namen 6 dec. 1874), zoon van een apotheker. In 1830 werd hij militaire apotheker 3e classe, in 1855 Directeur van de Pharmacie Centrale met de titel van Pharmacien principal de l'armée. Hij werd professor in algemene en analytische chemie aan de Ecole de pharmacie de Liège, répétiteur van chemie en fysica aan de militaire school en professor in de chemie en de mineralogie aan de Veeartsenij-school te Luik. In 1868 ging hij met pensioen en ging naar Namen wonen. Hij werd tot lid benoemd van de Académie royale de médecine bij de oprichting ervan in 1841. Hij was president van de Association générale pharmaceutique de Belgique. Hij werkte mee aan de publikatie van Archives belges de médecine militaire 1875. Dr. V. Jacques schreef over hem in Biographie Nationale, T. 16, 1901, 670.

(23) Charles Morren (Gent 3 maart 1807 - 17 dec. 1858) was Docteur en sciences et philosophie naturelle et en médecine. Hij was professor te Gent 1830-1835, daarna professor in de plantkunde te Luik. Hij was redacteur van Annales de la Société royale d'Agriculture et de Botanique de Gand (1845-1849), La Belgique horticole (1851-1854) en van l'Horticulteur belge (1833-1835). Lijst van publicaties in : P. Van Oye, anderhalve eeuw biologie aan de Rijksuniversiteit te Gent. Brussel 1968, 18.

(24) Charles Rigouts (1828-1892), apotheker te Antwerpen, secretaris van de Société de Pharmacie d'Anvers van 1855 tot 1862. Auteur van : *Notice sur J.P. Minckelers* (1869) en *Le Catalogue du Jardin de Jean Hermans, maître-apothicaire à Bruxelles* (1889).

1849, terwijl Apr. François-Joseph Rigouts (23), directeur van de Antwerpse Plantentuin, een nieuwe Potentille variëteit Potentille Coudenberg doopt.

Peeter van Coudenberghe raakt nu meer en meer in de belangstelling tot eindelijk in 1861 het groot Van Coudenberghejaar aanbreekt. De Antwerpse apothekers richten een prachtig standbeeld op ter ere van hun beroemde confrater. Wie toen zou gedacht hebben dat hiermede de tragiek van dit leven beëindigd was, komt bedrogen uit. Het standbeeld stond op de wallen van de stad en stond in de weg ; het geluk diende dat de sokkel begon te

zakken en het stadsbestuur zag hierin een reden om het standbeeld te verplaatsen. Het werd verbannen naar de Plantentuin. Het stond daar rustig, veel te rustig, maar toch wist een Duitse bom bij het begin van W.O. I het te treffen. De brokstukken hebben daar ter plaatse jaren gelegen en verdwenen zonder dat er een haan over kraaide. Na vele jaren werden deze brokstukken dan teruggevonden in de kelders van de stadsmagazijnen en kon aan een heroprichting gedacht worden. Na vele moeilijkheden en dank zij de goede wil van velen is de heroprichting een feit geworden. En hier dient een heel bijzondere vermelding gemaakt aan het adres van Apr. Guy De Munck, voorzitter van KAVA en bestuurslid van de Kring voor de geschiedenis van de Pharmacie in Benelux. Zonder zijn niet-aflatende ijver, zijn bekwaamheid en zijn enthousiasme ware hiervan niets in huis gekomen. Wij zijn hem blijvend dankbaar !

Nu staat Peeter van Coudenberghe, een groot man, een geleerde, een lichtzuil in de geschiedenis van de wetenschap, een glorie voor de Nederlandse stam, weer gestandbeeld. Voor mij persoonlijk is een droom van vele jaren in vervulling gegaan en voel ik mij gedrongen de woorden van de rechtvaardige Simeon te herhalen : *«Nunc dimittis servum tuum, Domine, in pace»*. Heer, laat nu uw dienaar gaan in vrede want mijn ogen hebben een droom werkelijkheid zien worden.

dr. apr. L.J. Vandewiele
Goudenhandwegel 26 - B-9070 Destelbergen

APOTHEKERS IN DE KEMPEN

Deel 1

C. Desmidt

Naar een lezing gehouden op de bijeenkomst van de Kring voor de Geschiedenis van de Pharmacie in Benelux in Corsendonk op 23 mei 1993.

Als we spreken over het farmaceutisch verleden in de Kempen wil ik dit gebied wel beperken tot het bestuurlijk arrondissement Turnhout, dat samen met Antwerpen en Mechelen de provincie Antwerpen vormt. Dit gebied met nu ongeveer 370.000 inwoners had in de Middeleeuwen de volgende steden : Turnhout, Geel, Herentals en Hoogstraten. Daarnaast zijn er de dorpen op het platteland. Pas in de loop van deze eeuw wordt er gesproken van apothekers in deze gebieden. Maar dit hoort tot het ontwerp van deel II. In dit artikel zullen wij ons beperken tot de apothekers in de vier vermelde steden tot het begin van de negentiende eeuw.

Eerst vooraleer te spreken over apothekers iets over de gasthuizen in deze vier steden.

De zieken- en armenzorg krijgt pas concreet gestalte met het ontstaan van de gasthuizen. Deze waren instellingen om armen, zieke reizigers en passanten te hospitaliseren of anders gezegd te herbergen. Besmettelijk zieken waren niet toegelaten. Pas rond 1600 ging men meer zieken verzorgen.

Herentals

Voor 1253 was er reeds sprake van een gasthuis ; in dit jaar werd de regel goedgekeurd door de bisschop van Kamerijk, Nicolaus III. Het is dezelfde regel als voor Antwerpen (1233) en Geel (1286) (1).

Geel

In Geel ging het initiatief uit van Hendrik III Berthout, gehuwd met Machteld van Diest. Hij volgde in 1270 zijn vader op als Heer van de heerlijkheden van Duffel en Diest. In 1286 vaardigde de bisschop van Kamerijk de regel van de jonge instelling uit.

Turnhout

Het moet ontstaan zijn vóór 1300. Voor de talrijke voorbijtrekkende vreemdelingen nam de stad het initiatief : met giften van gegoede inwoners richtte men een passantenhuis op. Het was een hospitaal bestemd voor arme reizigers. De instelling genoot vanaf het begin de steun van de Brabantse hertogen. Jan II keurde dit initiatief rond 1300 goed. Hij schonk op 9 april 1301 een erfelijke jaarrente van veertig ponds Leuven. Na een periode van verval wordt in 1605 het gasthuis opnieuw ingericht. Over deze periode tot aan de Franse Revolutie bestaat een uitstekende studie (4).

Hoogstraten

De oudste akte betreffende het gasthuis dateert van 28 april 1284. We vinden dit

terug in het nieuwe kartelarium van de St.-Michielsabdij : daarin bekend broeder Walter Niger (de Swert), dat het gasthuis van Hoogstraten aan de St.-Michielsabdij jaarlijks 20 deniers schuldig is op een hofstede, gelegen te Hoogstraten.

Als we de stichtingsdata vergelijken van de vier gasthuizen kan men stellen : hoe verder van Antwerpen, des te later de stichtingsdatum.

APOTHEKERS

Pas vanaf het einde van de 15de eeuw hebben we sporen van apothekers en apotheken kunnen vinden in deze steden.

Herentals (1)

In de rekeningen van het gasthuis van Herentals werden volgende namen gevonden :

1493	Gommaer Waelravens, recepten gehaald en betaald 32 schellingen.
1563	Meester Bernaert : medicijnen.
1563-1576	Mr. Joos Portenaris, medicijnen, pillen en drank, apothecarius. In de kerk van het gasthuis werd begraven Meester Laurentius Steynen, apothecarius in zijn leven, der stad Herentals, die stierf in 1601, 6 mei, van Kasterlee afkomstig. De grafsteen is nog aanwezig (12).
1604-1614	Abraham Verbraeken, medicamenten voor zieken de apotheek aangaande.
1638-1652	Mr. Zeger Verbraeken, apotheker.
1659	Mr. Carel, medicamenten.
1686	Apotheker Mertens ; 1686, dit jaar poorter geworden.
1682-1721	Mr. Jaspar Van Ysendyck.
1665	Rentmeester Geerinx, medicamenten (cfr. Turnhout).
1665	Mr. Nicolas Van Belle, medicijnen.
1728	Sr. Staes, Medicijnen : Carolus Staes, geboren in Antwerpen, poorter geworden van Herentals in 1729.
1751-1753	Sr. G. D'Hulst, afkomstig van Lier, poorter geworden in 1749.
1771-1776	Geneesmiddelen, geleverd door een geneesheer : Jan Baptist Willems, dokter van 't gasthuis, geboortig van Balen, poorter geworden in 1745.
1770-1787	P.F. Van Opstal.
1796-1805	Apotheker Gerard van der Asdonck, van Tilburg (Nl.) afkomstig, poorter geworden in 1749. Hij was ook schepen van Herentals van 1790 tot 1794.

Sommige onder hen vinden wij ook terug in de rekeningen van de infirmerie op het begijnhof te Herentals : D'Hulst, Van Opstal en Van Asdonk ; ook een zekere De Kort (2).

Turnhout

(065) : Bradfer J.H., *Au pays du sommeil et de la mort*, Ed. Lebègue, Bruxelles, 1908.
(736) : Hegh Emile, *Les Tsé-Tsés*, Ed. Industrielle et financière, Bruxelles, 1929.

In de 16de eeuw vinden we Joris de Jode, vermeld in de schepenregisters in 1547 en 1556 betreffende verkoping van huizen in Antwerpen (3).
Ook Viruly Loeye in de kerkmeestersrekeningen 1533/1536/1539 (3).
In de 17de eeuw na de hervorming van het gasthuis tijdens het bestuur van Zuster Maria Van der Veken (1683-1700) wordt in 1685 in het gasthuis een apotheek

ingericht, die blijft functionneren tot de verhuis van het ziekenhuis in 1875 van de Gasthuisstraat naar de Warandestraat. Voor 1685 leverde een apotheker uit de stad de medicijnen : *Immers in de SAT, rentmeester- en borgemeesterrekeningen o : 453 nr. 1, fol - 143ro-vo, 8 mei 1641 of 1651 : Item betaald aan Theodoor Van Sandoel, Apotheker acht gulden vier stuivers ter staecken van geleverde drooghen en medicijnen tot behoef van seeckeren ruyter van Bergen gequetst liggende inden Gasthuys albier, alles met Ordre van Cornelis Verdonck saliger...* (3). Deze Theodoor Van Sandoel woonde aan de noordkant van de markt in het huis «De Gulde Mortier». Nu is er nog een vergulde mortier : Cartouche versiering, basreliëf met vergulde letters (5).

In 1679 is er sprake van zijn weduwe, die een huis koopt van dezelfde testamentuitvoerder, waarbij Jacobus Colen, ook een apotheker, die een hofstede koopt. Later zien wij dat hij in 1711 overleden is. Men kan zich de vraag stellen of hij Theodoor Van Sandoel heeft opgevolgd (3).

Nog in het SAT idem o. nr 455, n. nr. fol. 164 ro-vo ; *17 december 1655 ; Item betaelt aan Carel Geerincx de somme van achttien gulden negentien en een halve stuiver ter saecken van verscheyden medicamenten geleverd voor de Siecken inden Gasthuysse albier dico blyckens twee distincte specificatien ende d'ordonnatie...* (4).

Men kan zich de vraag stellen of dit niet dezelfde apotheker is als deze die we in de rekeningen van het gasthuis in Herentals ontmoet hebben.

Waarschijnlijk maakte men zelf in het Gasthuis reeds eerder poeders en zalfjes in een noodvertrek. De eerste zuster, die de taak van apotheker op zich nam, Dymphna Raeymaekers, stierf namelijk in 1684. In de loop der tijden vond een ommekeer plaats : vroeger moest men zich elders in de stad bevoorraden, nu voorzag men anderen van medicijnen.

Zo leverde zuster Catharina Verhaegen in 1760 voor tweeënzeventig gulden dertien stuivers medicijnen aan het stedelijk weeshuis. De lijst bevatte poeders, pillen, zalfjes, plaasters, tinctuur, wormkruid, laxermiddelen, flesjes, potjes en allerhande mengsels. Het blijft een open vraag waar de grondstoffen vandaan kwamen ; dat de zusters een eigen kruidtuin hadden is te betwijfelen. De opeenvolgende zusters, die de apotheek leidden zijn bekend : Johanna Loyckx, Maria Van der Yseren, Catharina Hermans, Maria Daems, Ana Spapen, Johanna de Bloem, Francisca Wouters en Catharina Verhaegen. Lucia Verachttert en Christina Borgmans.

In de 18de eeuw ontmoetten we een Jan Baptiste Willems, apothecaris te Turnhout, die een procuratie geeft aan zijn vrouw (3).

Volgens P.H. Brans (zonder bronvermelding) zijn namen van apothekers gevonden bij de St-Nicolaesgilde, genaemt de Cremerye (Gilde der Cremers, Kramers), waartoe behoorden al wie met droge of natte maat verkochten. Het SAT bezit een rekeningboek, dat begint op St-Niklaesdag 1733, alhoewel de gilde ouder is. Verder is er nog een doos met allerlei losse stukken, ouder dan 1733 (6).

Bij het begin van de 19de eeuw vermeldt het register van inwijkelingen 1802-1852 enkele namen van apothekers, die zich in Turnhout kwamen vestigen (7).

Achten Jean	komt van Aarschot	Apr. 07.01/1806	blz. 21
Olieslagers Florent-Jean-Josef	Antwerpen	Apr. 09.12/1840	blz. 201

Reus Jacques-Jean
Six Franc.-Xavier

Brussel

Apr. 12/12/1805 blz. 12
Apr. 08/02/1803 blz. 1

Hoogstraten

Tot heden (mei 1993) hebben we nog geen namen gevonden van apothekers, die actief waren voor de Franse Revolutie. Wel hebben we in de Gasthuisrekeningen van 1789 op de derde laatste bladzijde volgende tekst gevonden :

Ende is geresolveert dat uyt de inkomst van het gasthuys, vortaan tot ontlasting van de arme of St-Geesttafel zullen worden betaald de navolgende objecten :

- 1) *de loon van Doctor, Apotheker en de chirurgien en de anleverde medicamenten voor de arme sieken.*
- 2)

Dit wijst er op dat er al apothekers waren in Hoogstraten en we komen nog te weten wie, want zij waren nog actief in de Franse tijd. Immers vanaf dit tijdstip moeten de gemeenten de namen doorgeven van de personen, die in de geneeskunde werkzaam zijn aan de prefektuur : hier naar de sous-prefecture van Turnhout. Zo vinden we drie apothekers in Hoogstraten (8) :

- Croes Jean-Nicolas, sinds 1785 diploma door toelating van het Collegium Medicum van Antwerpen, 30 ybre 1780 ;
- Van Peborghs Gommaire, sinds 1785 : diplome delivré par la commission de santé de Turnhout le 18 brumaire an 12 (10/11/1803) ;
- Janssen François-Charles, diplôme delivré par la commission de santé de Turnhout le 30 vendemiaire an 11.

Voor de eerste twee is er een herbevestiging op 07/12/1812 en 01/11/1815.

Geel (9, 10)

In het gasthuis van Geel zou er pas in de tweede helft van de 18de eeuw een apotheek gefunctionneerd hebben. Naargelang de behoefte zich voordeed haalde men daarvoor de geneesmiddelen bij de dokter of apotheker in de Vrijheid of omliggende steden. De eerste apothekers, die zich in Geel vestigden rond 1730-1735 waren :

- Gijsbrecht Selderslagh uit Breda : 1732-1765, waarvan nog een grafsteen rust in Geel (11) ;
- Domien van Busdom uit Antwerpen : 1736-1739 ;
- Gaspar Goris in 1753, toelating van het collegium Medicum Mechelen, nog gevestigd in Geel in 1771.

Tot 1762 werden de medicamenten en dranken door de zuster in het gasthuis zelf bereid, maar na het vonnis van 30/08/1762 mochten de apothekers uit de stad zelf de medicamenten leveren, immers er was geen apotheek meer, evenmin een zuster, die op de hoogte was (verslag proces tussen Vervloet en het gasthuis). Rond 1785 richtte Dr. Coomans een apotheek in in het gasthuis voor dagelijks gebruik. De kast, die nu nog te zien is in het St.-Dimphna- en Gasthuis-museum was waarschijnlijk een onderdeel van deze apotheek (10). Immers een in 1699 gepubliceerde lijst door het Collegium Medicum van Mechelen vermeldt niet minder dan 700 geneesmiddelen, die de stadsapotheken altijd in voorraad moeten hebben. In deze kast vinden we maar een zestigtal recipiënten voor geneesmiddelen (flessen, potjes, schuiven). Dit wijst er op dat de apotheek alleen maar bestemd was voor dagelijks gebruik. In de archieven van het gasthuis van Geel bevinden zich een groot aantal voorschriften en formules, waarin grondstoffen vermeld in de kast verwerkt werden (9).

Ook in het aankoopboek van rector Coorens (1755), die het internaat van de Latijnse school leidde vinden we onder «Snuif, chemicalia en artsennijmiddelen» interessante gegevens over toen gebruikte geneesmiddelen.

We willen eindigen met twee bekende apothekers, die leverden aan het Gasthuis in Geel, alhoewel de eerste geboren in de achttiende eeuw, allebei zich verdienstelijk maakten in de 19de eeuw :

- Karel Theodoor Lebon (Geel 1777-1844), burgemeester en lid van het Nationaal Congres, belgicist. Hij werd in 1844 vermoord door de geesteszieke Xhenceval. Zijn tegenstander was de Billemont, organist.
- Norbert Ivo Lebon (Geel 1816-1882), zoon van de vorige, naast apotheker ook voorzitter van de Burgerlijke Gasthuizen in Geel.

Hierbij hebben we gepoogd een overzicht te geven van de apothekers in het arrondissement Turnhout tot begin van de 19de eeuw. Verder onderzoek is nodig niet alleen in de archieven, maar ook in de verschillende streekmusea, waar verspreid nog voorwerpen bewaard worden, die gediend hebben in de verschillende apotheken, zowel in de gasthuisapotheken als in de voor het publiek toegankelijke apotheken. Dit laatste kan aanleiding zijn tot een derde studie.

Literatuur.

- (1) J.R. Verellen : Geschiedenis van het Gasthuis van Herentals 1253-1953.
- (2) H. Sels : De geschiedenis van de Herentalse Infirmierie op het Begijnhof tijdens de 17de en 18de eeuw in Historisch Jaarboek Herentals, Uitgave Herentalse Geschiedkundige kring vzw 1986, blz. 92.
- (3) Persoonlijke mededeling van H. De Kok, stadsarchivaris Turnhout.
 - Joris de Jode : schepenregister 1546/47 ; f. 209v
 - schepenregister Turnhout 1556-1558, tweemaal.
 - Virulij, Loeije : kerkmeesterrekeningen Claus Schots en Joris Ledder van 1533/1536 en 1536/39.
 - Theodoor Van Sandoel : rentmeesterrekeningen. 1649/51 ; f. 114.
 - schepenregister 1679/83 fol. 31.
 - Colen Jacobus : schepenregister 1679/83 ; fol. 31 0.
 - resolutieboek 1707/40, ON. 1093.
 - Willems Jan-Baptiste : Protocollen Notaris Cremers 1703/10, nr. 53.
- (4) K. Kloek : Het Gasthuis en de Gasthuisgemeenschap te Turnhout 1608-1797.
- (5) H. De Kok, Gids voor het oude Turnhout en omgeving, blz. 34.
- (6) P.H. Brans : Bulletin Kring Geschiedenis voor de Pharmacie in Benelux nr. 4 : Gil-den in België, Nederland en Luxemburg, waartoe apothekers hebben behoord, blz. 22.
- (7) Stadsarchief Turnhout.
- (8) Stadsarchief Hoogstraten, farde Geneeskunde.
- (9) Michel De Bont : 700 jaar Gasthuis Geel : 1286-1986, St.-Dimphna- en Gasthuismuseum vzw, Geel 1986.
- (10) Enkele Pharmaco-Historische Nota's over de geneesmiddelen en kruiden van de oude Gasthuisapotheek in het St.-Dimphna- en Gasthuismuseum te Geel door Apr. L. Van de Ven, 1974.
- (11) Archief L.J. Vandewiele, Destelbergen.
- (12) Boek van grafschriften Herentals en Kontich.

Apr. C. Desmidt
Singel 5, B-2350 Vosselaar.

DE ROL VAN DRUGS EN GIFTEN IN DE VAL VAN HET WEST-ROMEINSE RIJK

A.M.G. Rutten

Dit artikel is een bewerking van een lezing, gehouden op het Congres van de Benelux Kring voor de Geschiedenis van de Pharmacie / Cercle d'Histoire de la Pharmacie in oktober 1996 te Antwerpen.

De ondergang van het West-Romeinse Rijk, dat over zulke grote hulpbronnen en zo'n rijke cultuur beschikte, heeft veel hypothesen opgeworpen^{1,2,3}. De bloeitijd van het Rijk in politiek en cultureel opzicht, lag tussen 70 en 235 n. C. De eeuwen daarna brachten een gestadig voortschrijdende ontredde en toenemende anarchie mee. Het afzetten van Romulus Augustulus in 476 n. C. betekende het einde van het Rijk.

In de literatuur zijn verspreide aanwijzingen te vinden van preoccupatie met drugsgebruik in het Romeinse Rijk. Met de constatering dat het best bewaarde geheim van de teloorgang van het Rijk weleens te vinden zou kunnen zijn in het aandeel van drugsgebruik, heb ik getracht de gegevens daarover samen te vatten.

Onder drugs ofwel psychoactieve middelen verstaan we dan stoffen die voedsel noch geneesmiddel zijn, maar als gemeenschappelijk kenmerk dragen het bewustzijn van de gebruiker ingrijpend te kunnen veranderen en om die reden dan ook worden gebruikt of aan anderen worden opgedrongen.

(1) E. Gibbon. *The history of the decline and fall of the Roman Empire*. 3 vols. Londen : Allen Lane / The Penguin Press, 1994.

(2) M. Chambers (ed.). *The fall of Rome : can it be explained?* New York : Holt, Rinehart & Winston, 1970.

(3) C.G. Starr. *The Roman Empire 27 BC - AD 476 : a study in survival*. New York : Oxford University Press, 1982.

(4) R. Kobert. Chronische Bleivergiftung im klassischen Altertum. *Beiträge aus der Geschichte der Chemie. Diergart Ed.* 1906-09 : 103-119.

(5) S.C. Gilfillan. Lead poisoning and the fall of Rome. *J. Occup. Med.* 1965 ; 7:53-60.

(6) A. Ferril. *The fall of the Roman Empire : the military explanation*. Londen : Thames and Hudson, 1986.

(7) T. Cornell, J. Matthews. *Atlas van het Romeinse Rijk*. Amsterdam : Agon, 1995:212.

(8) T. Cornell, J. Matthews. 1995:213.

(9) R. Taton. *Ancient and Medieval Science*. Londen : Thames & Hudson, 1963:367.

(10) O. Dudley. *Roman Society*. Londen : Pelican Books, 1987:292.

(11) Gregorius van Tours. *Historiën*. Vertaald en van aantekeningen voorzien door F.J.A.M. Meijer. Baarn : Ambo, 1994:32.

Verval

Het heeft niet aan pogingen ontbroken om het verval in het Laat-Romeinse Westen samen te vatten in een allesomvattende interpretatie. Daarbij heeft men gedacht aan de destructieve invloed van klimaatveranderingen, aan een loodvergiftiging^{4,5}, het chronische tekort aan soldaten en het toelaten van vreemde militaire militaire elites⁶ en corruptie en onmacht van de aristocratie⁷. Ook de veelal weggevaagde argumenten op moreel en godsdienstig gebied spelen mee⁸ en aan moralisten en klagers over de verdorvenheid is geen gebrek. Juvenalis (c. 100), Sint-Cyprianus (c. 230) en Sint-Augustus (c. 400) hebben al voldoende de extravagantie van de hogere kringen, de zedeloosheid, dwaasheid, het jagen naar erfenissen en de vernedering van de cliënten geheeld. In de oude literatuur spreekt men dan van decadentie, maar dat is een beladen term. Duidelijk is wel dat in het Romeinse Rijk de speelruimte van de privémoreel voor de burgers is vergroot.

Op zich zijn dit onvoldoende redenen om als verklaring te dienen voor een verandering van een zo immens en complex karakter. Het West-Romeinse rijk is in ieder geval niet, zoals soms wordt aangenomen^{9,10}, ten gronde gegaan alleen aan invasies van oorlogszuchtige stammen¹¹. De verklaring van de val van het West-Romeinse Rijk moet veleer gezocht worden in een samenspel van krachten en tegenkrachten waar men wel nooit geheel inzicht in zal krijgen.

Met dank aan Prof. dr. L.J. Vandewiele, Destelbergen (B), voor zijn commentaar.

Aan de mogelijke rol die drugs en giften gespeeld kunnen hebben in de val van het Rijk is nauwelijks aandacht besteed. Er bestond een diepgeworteld wantrouwen tegenover trance en extase, dat vanaf Plato de Griekse filosofie beheerste en ook in Rome traceerbaar was. De bereiding en afgifte van de als magisch beschouwde middelen lag vaak in handen van tovenaressen en professionele gifmengsters als de Griekse Kirke en Helena, de Egyptische Polydamna en Cleopatra, de Romeinse Locusta, Agrippina en Quartilla, om er enkele te noemen.

Pharmakon of tovermiddel was een Homerisch begrip, waaronder zowel gif als medicijn vielen. Het tovermiddel was bijna altijd plantaardig.

Vergif was een belangrijk wapen voor zover het een crimineel doel kon dienen. Mensen nemen drugs echter niet om zich ziek of van kant te maken, maar om een verandering van het bewustzijn te bewerken.

Wanneer we een stap teruggaan naar de Homerische tijd, dan valt in Odyssee IV: 219 te lezen hoe Zeus' dochter Helena een gedrogeerde wijn, waarin het kruid Nepenthes is verwerkt, aan Telemachus en zijn gezellen toedient om hun droefheid, zorg en pijn te verdrijven ¹². Volgens Tschirch ¹³ was bilzekruid het nepenthes van Homerus, maar volgens andere auteurs kan dat opium ¹⁴ of hasj ¹⁵ zijn geweest.

Psychoactieve of 'sardonische' kruiden vormden door de eeuwen heen de culturele bagage van oude beschavingen. Ze speelden zowel in het Griekenland van Homerus als in het West-Romeinse Rijk een belangrijke rol ¹⁶.

Sommige drugs vormden de sleutel tot esoterische kennis en communicatie met andere werelden, die door doden en geesten werden bevolkt ¹⁷, andere stonden aan de wieg van artistieke of religieuze prestaties, weer andere sloopten het individu zodanig dat het niet langer in zijn omgeving kon functioneren ¹⁸.

Weliswaar hoorden deze middelen thuis onder de 'materia medica', maar ze bleven een constante verleiding vormen voor ongelimiteerd misbruik en mogelijk verslavend hedonisme.

Gebruikers zijn er altijd geweest en het West-Romeinse Rijk maakte daarop geen uitzondering. Waar het drugsgebruik betreft wordt dat in de bronnen echter nooit openlijk toegegeven; men spreekt eufemistisch over medicijnen, pharmaka, satermiddelen of liefdesdranken. Een drugsgebruiker was bovendien geen heroïsch figuur aan wie men aandacht zou besteden; dat was een vergiftigde troonpretendent wél. Veel meer dan op antieke medische werken dient men acht te slaan op de mening van literaire schrijvers in romans, lofzangen en epigrammen.

Over een hallucinogene zalf die mensen in dieren leek te veranderen bericht de schrijver Apuleius in de 2de eeuw n. Chr. ¹⁹. In Petronius' geschrift *Satyricon* (1ste eeuw n. Chr.) zegt de gastvrouw Quartilla tegen Encolpius: «Je bent toch niet van plan de nachtelijke riten te bespotten en bekend te maken hè». Dat heeft dan betrekking op het nuttigen van een 'driedaags medicijn', een satyrs- of liefdesdrank, die het hele gezelschap uit het verhaal in een vulgaire orgie stort.

(12) O. Schmiedeborg. Über die Pharmaka in der Ilias und Odyssee. *Schriften Wiss. Gesellschaft Strassburg* - 36. Strassburg, 1918:9.

(13) A. Tschirch. *Handbuch der Pharmakognosie*. III (1). Leipzig: Tauchnitz, 1923:293.

(14) W. Emboden. *Narcotic plants; hallucinogens, stimulants, inebriants and hypnotics*. Londen: Studio Vista, 1972: 23.

(15) H. Marzell. *Zauberpflanzen Hexentränke*. Stuttgart: Kosmos, 1964:9.

(16) R.I. Rudgley. The archaic use of hallucinogens in Europe; an archeology of altered states. *Addiction* 1995; 90:163.

(17) M. Eliade. *Shamanism. Archaic techniques of ecstasy*. Londen: Arkana, 1989.

(18) J. Goodman, E. Lovejoy, A. Sheratt. *Consuming habits. Drugs in history and anthropology*. Londen: Routledge, 1995.

(19) L. Apuleius. *The Golden Ass, being the metamorphoses of Lucius Apuleius; with an English translation by W. Adlington* (1566); revised by S. Gaselee (reprint). Londen: Heinemann, 1971.

De verschillende stadia daarvan komen in de roman maar al te duidelijk naar voren : de giechelende en erotische komedianten, de hallucinaties, het huilerig sentimentele zelfbeklag en tenslotte de diepe slaap na de drie uitputtende dagen, waaruit ze amper gewekt kunnen worden door dieven die trachten de lege wijnvaten te stelen ²⁰.

Drugsgebruik hoefde niet automatisch te leiden tot de collaps van het Rijk. Het droeg er echter wel toe bij dat de grenzen van verval tot waar de Romeinse overheid zich kon terugtrekken, steeds dichterbij kwamen. Antieke medische schrijvers als Plinius ^{21, 22} en Galenus ²³, de biograaf Suetonius, romanschrijvers als Apuleius en Petronius en hedendaagse auteurs als Africa ²⁴, Rudgley ²⁵ en Camporesi ²⁶ laten daarover weinig twijfel bestaan.

Over welke psychoactieve en giftige genotmiddelen spreken we dan ? Nicander van Kolophon (fl. 2de E.v.Chr.) somt in zijn *Alexipharmaca* ²⁷ een lijst op van 'Remedia venenatorum', en de arts Scribonius Largus (fl. 50 n.Chr.) ²⁸ vult die aan onder het hoofd 'Mali medicamenti', maar daar kunnen we weinig mee beginnen.

Sommige giften in die lijsten dienden voor genezing, andere voor criminele doeleinden, weer andere voor magie. Het is duidelijk dat de grens tussen geneesmiddel, roesmiddel en hallucinogeen ; tussen *pharmakon* en *venenum*, heel vaag is. Onder die 'slechte medicamenten' treffen we bijvoorbeeld de scheerlingplant aan. Scheerling of *Conium maculatum* was een uitgesproken vergif, waarmee heel wat markante personen om zeep zijn geholpen. Het werd echter ook geslikt als genotmiddel om nog lavelozer te worden bij alcoholgebruik. Pep als opstap naar het gebruik van drugs.

Muscarine veroorzaakt delirante toestanden en visuele stoornissen, maar zelden de dood. Opium hoorde tot de drugs, maar het werd ook ontelbare malen voor zelfmoord gebruikt, of diende om braken bij gifmoord met aconitum te maskeren. In werkelijkheid zijn de lijsten daarom veel uitgebreider dan de antieke toxicologen aangeven. Het onderwerp wordt in de oude teksten echter omgeven met een aura van geheimzinnigheid, toverij en magie.

Het is niet moeilijk in de farmaco-botanie van de Oude Wereld een groot aantal psychoactieve middelen op te sporen, zowel onder de lagere als hogere planten.

Door infectie van specerijen, drogerijen, vruchten, noten en graan met schimmels, kunnen mycotoxinen gevormd worden, waarvan de psychotische symptomen van vergiftiging goed bekend zijn. Werden die verontreinigde producten onbewust of bewust toch nog geconsumeerd ? Camporesi is van mening dat vroeger in Italië opzettelijk brood, verontreinigd met moederkoorn en andere schimmels, werd gebruikt om tot een permanent genarcotiseerde samenleving te komen. Schimmel in graanopslag was in het Romeinse Rijk geen onbekende vijand. Nero liet in 62 n.Chr. bedorven graan in de Tiber werpen en moest constateren dat de massale hoeveelheden opgeslagen graan (soms voor 7 jaar voorraad) in de vochtige pakhuizen aan de haven Ostia van Rome, een ideale voedingsbodem vormden voor schimmels ²⁹. De geschiedschrijver en jurist Procopius verhaalt dat ook in het Byzantium onder keizer Justinianus grote hoeveelheden bedorven graan voor menselijke consumptie beschikbaar werden gesteld ³⁰.

In dit licht bezien krijgen de *Annona*, de maandelijkse graanuitdelingen die keizer Augustus liet aanvangen, een verdacht kleurtje. Was het *Brood* uit

(20) Petronius *Satyricon*. Vert. A.D. Leeman. Amsterdam : Athenaeum-Polak & Van Gennep, 1996:30-39.

(21) H. Rackham (red.). *Pliny. Natural History in ten volumes*. Transl. W.H.S. Jones. London : William Heinemann, 1969.

(22) J. Scarborough, Pharmacy in Pliny's Natural History ; some observations on substances and sources. In : R. French en F. Greenaway (red.), *Science in the Early Roman Empire : Pliny the Elder, his sources and influence*. London, 1986:59-85.

(23) C.G. Kühn. *Claudii Galeni opera omnia*. Reprint Hildesheim : Olms, 1964-5. 20 dln (in 22 bd).

(24) T.W. Africa. The opium addiction of Marcus Aurelius. *J. Hist. Ideas*, 1961 ; 22:97.

(25) R.I. Rudgley. 1995:164.

(26) P. Camporesi. *Bread of Dreams. Food and fantasy in early modern Europe*. Cambridge : Polity Press, 1989.

(27) Nicander *Alexipharmaca* seu de venenis in potu cibove homini datis eorumque remediis carmen. Cum scholiis Graecis et eutecni sophistae paraphrasis Graeca. Ex libris scriptis emendavit animadversionibusque et paraphrasi latina illustravit J.G. Schneider. Halle : Waisenhaus, 1792.

(28) Scribonius Largus *Compositiones*. Ed. G. Helmreich. Leipzig : Teubner, 1887.

(29) L. Friedländer. *Sittengeschichte Roms*. Stuttgart : Parkland Verlag, 1934:29.

(30) Procopius van Caesarea. *Geheime geschiedenis van Byzantium (Anekdota)*. Vert. Gerrit Komrij. Amsterdam : De Arbeiderspers, 1970:129.

'Panem et Circenses' een uiting van caritas of werd met opzet beschimmeld graan verstrekt in een poging de plebs door intoxicatie het leven nog acceptabel te maken en oproer te voorkomen?

Aspergillus-schimmels kunnen voedingsmiddelen met zeer giftige en hittestabiele aflatoxinen verontreinigen³¹. *Aspergillus fumigatus* vormt bovendien hallucinogene indoolverbindingen. Andere schimmels als *Fusarium*-soorten, kunnen verantwoordelijk zijn geweest voor de vorming van stoffen die delirium, slokdarmkanker en hartverlamming veroorzaken³². De schimmel komt behalve op graansoorten ook voor op druiven en de giften kunnen zodoende in wijn terecht komen³³.

Veel onheil brachten giftige indoolalkaloïden mee, die door verontreiniging met de op granen en rogge parasiterende schimmel *Claviceps purpurea* (moederkoorn) in brood terecht kwamen, waardoor zich regelmatig opvlammen- de epidemieën van ergotisme voordeden. Bronnen uit de 7de eeuw beschrijven dit soort vergiftigingen door granen, die zwangeren voortijdig deden baren en sterven. Psychische veranderingen en gangraen van de extremiteiten als gevolg van dit 'Heilig Vuur' waren goed bekend³⁴. Ergot, het sclerotium van de schimmel, moet volgens sommige auteurs ook het hallucinogeen zijn uit de mysteriën van Eleusis, ter ere van Demeter in Athene en Eleusis gevierd³⁵. Endofytisch levende draadschimmels als *Balansia* en *Epichloë* species kunnen met hun lyserginezuuramiden eveneens hallucinaties veroorzaken. In veel gevallen van ergotisme was de oorzaak de onbewuste inname van mycotoxinen. Het staat echter vast dat moederkoorn ook met opzet door brood werd verwerkt, vanwege het psychotisch effect^{36,37}. De artsen wisten niet goed wat ze met de soms massale ergotaminevergiftigingen moesten aanvangen. Galenus noemt opium en mandragorawortel als tegengif bij het 'Heilig Vuur' en dat was geen slecht advies, want atropine bestrijdt het braken en papaverine werkt als vasodilatator.

Het giftige zaad van *Lolium temulentum* of dolik, het *Aira* van Hippocrates (c. 400 v.Chr.)³⁸ en Galenus, kon het koren verontreinigen en delirium veroorzaken. Soms werd dolik met opzet door brood gebakken of in dranken verwerkt vanwege zijn centrale werking. Aristoteles (c. 350 v.Chr.) noemt dolik een hypnoticum, dat even bruikbaar zou zijn als mandragorawortel. Ook hier schijnt een op dolik parasiterende schimmel, *Endoconidium temulentum*, de schuldige te zijn³⁹. De vruchten van als specerij en medicament gebruikte *Coriandrum sativum* kunnen geïnfecteerd zijn met de schimmel *Puccinia petroselinii*, die ook op *Aethusa cynapium* parasiteert. Dit zou kunnen verklaren waarom Nikander, Galenus, Scribonius Largus en andere schrijvers het relatief onschuldige koriander indelen bij de vergiften. Hippocrates noemt koriander een slaapmiddel maar volgens Dioscorides⁴⁰ was een overmaat koriander gevaarlijk, omdat het gebruik 'het verstand zou aangrijpen'. Ook Herbarius maakt melding van 'uitsinnigheid' door koriander⁴¹.

Een merkwaardige bron van intoxicatie kon honing vormen die afkomstig was uit bloemen van de Heidefamilie (Ericaceae). Stoffen uit Rhododendron en Azaleabloemen als andromedotoxine kunnen op het centrale zenuwstelsel inwerken en excitatie veroorzaken. Een bekend voorbeeld vormde het (bewust of onbewust?) slikken van honing uit de Pontische azalea, die een toestand van razernij verwekte bij sommige soldaten, tijdens de terugtocht van Xenofons leger (*Kyroe Anabasis*) rond 440 v.Chr.⁴².

(31) E. Teuscher, U. Lindequist. Biogene Gifte. *Deutsche Apoth. Ztg.* 1992 ; 132:2231-8.

(32) R. Schoental. Trichothecenes, zearalenone and other carcinogenic metabolites of *Fusarium* and related microfungi. *Adv. Canc. Res.* 1985 ; 45:217-90.

(33) E. Teuscher, U. Lindequist. *Biogene Gifte. Biologie, chemie, pharmacologie.* Berlijn : Akademie Verlag, 1988.

(34) R. Kobert. Zur geschichte des Mutterkorns. *Historische Studien aus dem Pharmakol. Inst. der Kaiserliche Univ. Dorpat.* Halle, 1889 ; I:1-47.

(35) R.G. Wasson, A. Hofmann, C.A.P. Ruck. *The road to Eleusis : unveiling the secret of the mysteries.* New York : Harcourt Brace Jovanovich, 1978.

(36) F. Siemens. Psychosen beim Ergotismus. *Arch. Psychiat. Nervenkrankh.* 1881 ; 11:108-16.

(37) P. Camporesi. 1989 loc. cit.

(38) Littre E. *Œuvres complètes d'Hippocrate* : traduction nouvelle avec le texte grec en regard, collationné sur les manuscrits et toutes les éditions... Repr. 10 dln. Amsterdam : Hakkert 1961-1982.

(39) G. Dannhardt, L. Steindl. Alkaloïde aus *Lolium temulentum*. *Pharm. Ztg.* 1984 ; 129:2216.

(40) M. Wellmann, *Pedanius Dioscorides Anazarbei De materia medica.* 3 dln. Berlijn 1907-14.

(41) S. Blankaart. *Den Nederlandschen Herbarius* (reprint) Alphen aan den Rijn : Stafleu, 1980:207.

(42) M. de Cleene. *Giftige plantengids.* Baarn : Tirion, 1989:156.

Onder de zwammen kende men paddestoelen als *Amanita* (vliegenzwammen) *Clitocybe* (ridderzwammen) en *Inocybe* spp. (gordijnzwammen), die het delirium inducerende muscarine en het hallucinogene iboteenzuur en/of indoolderivaten bevatten. In veel oude culturen dienden bepaalde zwammen om in een trance te komen die bijdroeg tot religieuze ervaringen en ook bij de Romeinen waren ze goed bekend als drugs en als gif om een tegenstander op te ruimen ⁴³. *Amanita muscaria* zou het 'soma' zijn van de antieken; de goddelijke plant die geen bladeren, bloemen of vruchten bezat, maar alleen een steel en hoed. Volgens Grave ⁴⁴ werden een aantal psychoactieve fungi als *Amanita muscaria*, *Psilocybe* spp. (groene knolzwam) en *Panaeolus campanulatus* (klokjesvlakplaat) gebruikt in de Dionysische riten en mysteries.

Sardonische kruiden

Naast mycotoxinen uit lagere en hogere zwammen kwamen ook een aantal toxinen uit groene planten, als drugs in aanmerking. Bekend en berucht waren kruiden uit de familie der Nachtschadenfamilie (Solanaceae) en de Papaverachtigen (Papaveraceae). Met deze pharmaka kon men een heel magisch spectrum verzorgen: genezen, beheksen, liefde opwekken, eeuwige jeugd geven, steriel maken, roes en hallucinatie oproepen, waanzin veroorzaken of doden (veneficium) ⁴⁵. Friedländer schrijft dat bedienden of cliënten door hun patroons in een roes werden gebracht om ze geheimen te kunnen ontfutselen; een typisch voorbeeld van manipulatie ⁴⁶.

Het kan niet anders dan dat experimenteren met drugs tot psychische problemen voerde. Verwijzingen naar een aantal psychiatrische toestandsbeelden in het West-Romeinse Rijk door Grieks-Romeinse artsen kunnen ons vermoeden alleen maar versterken.

De teksten van antieke medische schrijvers leren veel over de aard, sociale context en morele veroordeling van psychoactieve middelen. Galenus meent dat veel psychische aandoeningen zoals de paraphrosune (delirium sine febre) en de mania (insania) toe te schrijven zijn aan een intoxicatie met psychoactieve middelen, onder andere opium, saffraan, stramonium en gomharsen ⁴⁷.

Plinius schrijft over het narcotische *Cannabis* of hennep, het vrolijkheid en hilariteit veroorzakende *Oenanthe* of Torkruid, het antidepressieve *Hypericum perforatum* of St.-Janskruid en het melancholie verdrijvende saffraan. Dioscorides kent het zaad van *Peganum harmala*, dat al bij de Grieken als hallucinogeen werd gebruikt ⁴⁸.

Een typisch voorbeeld van opiumverslaving vormt de Romeinse keizer Marcus Aurelius (161-180), die het op zijn krijgstochten niet zonder zijn opiumhoudende theriak kon stellen en de meest bizarre visioenen beleefde. De vraag is in de literatuur weleens gesteld of zowel de wilde megalomanie van de slechte keizers, als de kalme waardigheid van hun goede collega's niet te verklaren zouden zijn uit het gebruik van drugs. Hoewel Scarborough ⁴⁹ twijfelt aan een opiumverslaving van de keizer, lijkt de literatuur voldoende bewijsmateriaal te leveren ⁵⁰. De laatste arts uit het West-Romeinse Rijk, Caelius Aurelianus (c. 420), hield zich in het bijzonder bezig met de bestudering van waanzin en Alexander van Tralles (c. 525) met zijn arsenaal van narcotica in wijn, wordt wel beschouwd als de eerste klinische schrijver over psychotherapie ⁵¹.

(43) T. Lemaire. *Godenspijs of duivelsbrood. Op het spoor van de vliegenzwam*. Baarn: Ambo, 1996.

(44) R. Grave. *The White Goddess. A historical grammar of poetic myth*. New York: Octagon, 1976.

(45) W. Artelt. *Studien zur Geschichte der Begriffe Heilmittel und Gifte*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1968.

(46) L. Friedländer, 1934:203.

(47) J. Godderis. *Galenos van Pergamon over psychische stoornissen; een bijdrage tot de geschiedenis van de begripsontwikkeling in de psychiatrie*. Leuven: Acco, 1988:48-53.

(48) G. Dragendorff. *Die Heilpflanzen der verschiedenen völker und zeiten*. München: Werner Fritsch, 1967:345.

(49) Scarborough J. The Opium Poppy in Hellenistic and Roman Medicine. In: R. Porter & M. Teich; *Drugs and Narcotics in History*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995:17.

(50) T.W. Africa. 1961:102.

(51) Watson G. *Theriac and Mithridatium*. London: Wellcome, 1966:87.

(52) F. Brunet. *Médecine et thérapeutique byzantines: œuvres médicales d'Alexandre de Tralles*. 4 dln. Paris 1933-37.

Voor zover de drugsgebruiker vanwege zijn psychische klachten bij een arts terecht kwam, was deze vaak onkundig van de toxicomanie. De slimme patiënt inhaleerde het middel of slikte het in pilvorm, zodat hij zich niet door verkleuring van de tong zou verraden : het verheimelijgings- of ontkenningssyndroom ⁵³. Weigerde de arts het verlangde medicament aan een patiënt te verstrekken, dan liep hij de kans op een aanklacht wegens gifmengerij.

Psychoactieve en magische kruiden en vergiften waren gemakkelijk verkrijgbaar. In Apuleius roman *De Gouden Ezel* zijn het uitsluitend artsen die als leverancier optreden, maar ze konden ook gekocht worden op de markt, bij de wortelsnijders, tovenaressen en rondreizende handelaars, die als een soort doktersknechten en zwervende kwakzalvers fungeerden ^{54 55}. Uitgebreide gegevens daarover verstrekt Scarborough ^{56 57}.

In de zucht naar genot en bedwelming werd de top-tien gevormd door de pharmaka opium, alruin, bilzekruid, belladonna, stramonium, scheerling, aconitum, colchicum, alcohol en wierook. Het is een deel van de 'magica' uit het plantenrijk, waar Plinius de Oudere (c. 77) in boek XXX op ingaat en waarvan Juvenalis (c. 100) opmerkt dat gif en magie hand in hand wandelen. Wat nog medicijn was of wat gif, werd en wordt bepaald door de dosering en het juiste tijdstip en doel van de toediening.

Tot de magica behoorde ook *Anagallis arvensis*, guichelheil, het 'Macia' van Marcellus Empiricus (c. 410), waarvan de narcotische werking bekend is ^{58 59}. De knollen van de holwortel, *Corydalis* soorten, en bladeren van *Chelidonium majus* of stinkende gouwe waren om hun narcotische eigenschappen eveneens geliefd. Ze bevatten morfineachtige alkaloiden ⁶⁰, eveneens het geval was met de gele hoornpapaver *Glaucium flavum*, die narcotische inhoudsstoffen bevat.

Papaver

Veel omvangrijker was het gebruik van het ingedikte melksap van onrijpe papavervruchten : opium, waarvan de euforieverwekkende en pijnstillende werking al in het mesolithicum (8000-5000 v.Chr.) bekend waren. Assyriërs en Babyloniërs schreven aan de papaverwortel, evenals aan alruin, een potentiebevorderende werking toe, waardoor de verspreiding van papaver in de Oude Wereld nog werd gestimuleerd.

De koning van Pontus Mithridates VI (132-63 v. Chr.) verwerkte opium in zijn beroemde tegengif Mithridatium, waarin later nog eens het opiumgehalte werd verhoogd en dat eeuwenlang verder leefde onder de naam theriak ⁶¹. De naam van de koning was zo beroemd, dat in de 2de eeuw n.Chr. een obscure arts in Rome zich nog Mithridates noemt ⁶².

Volgens Galenus nam keizer Marcus Aurelius iedere dag een flinke dosis van dat theriak, waardoor hij zoals wordt beschreven 'in volmaakte vrede zweefde, niet gehinderd zelfs door de angst voor een leeuw op zijn pad'. Opiumvrije theriak, door Galenus bereid, weigerde hij.

Het voorbeeld van de keizer werkte zo aanstekelijk, dat rijke Romeinen hem gingen navolgen en de grondstoffen door het massale gebruik schaars werden ⁶³.

Van Grieks-Romeinse medische schrijvers bezitten we nauwkeurige informatie over het gebruik en misbruik van opium. Vervalsing (of potentiëring ?) van het handelsproduct met bijvoorbeeld lactucarium, het narcotische melksap van de gifsla *Lactuca virosa*, vond veelvuldig plaats.

(53) L. Friedländer. 1934:177.

(54) J.I. Miller. *The spice trade of the Roman Empire*. Oxford : Clarendon, 1969.

(55) J.M. Riddle. The introduction and use of eastern drugs in the Early Middle Ages. *Sudhoffs Archiv f. geschichte der medizin*, 1965;49:185-98.

(56) J. Scarborough. *Roman Medicine*. New York : Cornell University Press, 1976.

(57) J. Scarborough. The pharmacology of sacred plants, herbs and roots. In : C.A. Faraone (ed.) *Magika Hiera ; Greeks Magic and Religion*. New York : Oxford, 1991:138-174.

(58) A. Van Hellemont. *Fytotherapeutisch compendium*. Utrecht : Bohn, Scheltema & Holkema, 1988:47.

(59) G. Dragendorff. 1967:513.

(60) A. Tschirch, 1923 ; III:589, 644.

(61) G. Sarton. *A history of Science, Hellenistic Science and Culture in the Late Three Centuries B.C.* Cambridge : Harvard University Press, 1959:402.

(62) A.M.G. Rutten. Het zwarte gat in de historische medisch-farmaceutische informatie. *Pharm Weekbl.* 1995 ; 130:596-9.

(63) L. Friedländer. 1934:59.

In Arabische medische geschriften wordt voor het eerst duidelijk stelling genomen tegen het dwangmatig opiumgebruik, dat zoals Avicenna (c. 1000) aangeeft 'de geesteskracht verzwakt en tot degeneratie leidt'. Dezelfde Avicenna wil echter angstgevoelens met het gevaarlijke doornappel te lijf gaan.

Belladonna-alkaloïden

Naast opium vonden ook planten uit de familie van de Nachtschaden, de 'groene deliria' waartoe belladonna, doornappel, bitterzoet, bilzekruid en alruin behoren, toepassing als drugs ⁶⁴ ⁶⁵. Het zijn echte trip-middelen, die geestelijke gestoordheid veroorzaken en tijd en ruimte doen veranderen. Ze bevatten sterk werkzame alkaloïden uit de tropaanreeks, zoals atropine, scopolamine en hyoscyamine, die bij de gebruikers prikkeling van het centrale zenuwstelsel, verhoogde polsslag, pupilverwijding en na hoge dosering opwinding en hallucinaties bewerken, waarop diepe bewusteloosheid of de dood kan volgen. Wolfskers of *Atropa belladonna* L. wordt al op Assyrische kleitabletten vermeld en de werking wordt door Theophrastus ⁶⁶ ⁶⁷ en Dioscorides ⁶⁸ duidelijk uit de doeken gedaan. In de oergodsdiensten hadden deze drugs waarschijnlijk de betekenis van een sacrament ⁶⁹.

Sinds mensenheugenis staat ook de zeer giftige Doornappel of *Datura stramonium* L. bekend als hallucinogeen en seksueel stimulerend middel. Naast papaver en belladonna komt het voor in de kruidenlijst van de Papyrus Ebers ⁷⁰. Homerus schrijft dat stramonium van mensen beesten maakt. Tot de Nachtschaden behoorde ook *Physalis somnifera* L. een plant die wellicht overeenkomt met het *Strychnos hypnoticos* van Theophrastus en Galenus en die een narcotisch alkaloïde bevat ⁷¹. Zeer belangrijk was bilzekruid. Dioscorides beveelt de witte soort aan, het *Hyoskyamos leukos*. Zowel de *H.albus*, als *H.aureus* en *H.niger* waren vanouds magisch middelen en medicamenten, die samen met alruin en andere kruiden in wijn werden verwerkt tot toverdranken. Scribonius Largus noemt zwart bilzekruid 'Altercum', vrij vertaald : dol, kijvend, twistend, maar ook blijmakend. De bladeren van de Egyptische *Hyoscyamus muticus* waren met een alkaloïdgehalte van 0,6 % veel sterker dan die van zwart bilzekruid en stonden bekend om de nachtmerries, woedeaanvallen en hallucinaties die ze bij roken of innemen veroorzaakten ⁷².

Romeinse priesters dronken een infuus van bilzekruid om in verbinding te komen met hun Oorlogsgodin Bellona. Ook bij voorspellende orgieën en rituele moorden speelde bilzekruid een rol. De waarschuwingen tegen het gebruik zijn dan ook niet van de lucht. Dioscorides, Galenus, Plinius en Van Tralles menen dat de gebruiker van bilzekruid en alruin de kans loopt 'gek' te worden. Dat moet volgens Suetonius ook gebeurd zijn met keizer (Gaius) Caligula (40 n.Chr.), door het drinken van een philtron of liefdesdrankje met hyoscyamus. Was dat ook het geval met de dochters van koning Proetus, die in de waan verkeerden koeien te zijn (Herodotus ix. 39) ? Het staat wel vast dat velen een trip met 'groene deliria' nooit te boven kwamen.

Een ander belangrijk kruid was de reeds eerder genoemde alruin, *Man-dragora autumnalis*. De plant ziet men al afgebeeld op een Egyptisch beschilderd reliëf uit de 14de eeuw v.Chr. Door Grieken en Romeinen werd ze even

(64) W.E. Sufford. Narcotic Daturas of the Old and New World. *Annual report Smithsonian Inst.* 1920:537-67.

(65) G. Schenk. *The Book of Poisons*. London : Weidenfeld & Nicolson, 1956.

(66) Naturgeschichte der gewächse von Theophrast. 2 dln. Übers und Erl. von K. Sprengel. Repr. 1822. Hildesheim : Olms, 1971.

(67) Scarborough J. Theophrastus on Herbs and Herbal Remedies. *J. Hist Biology* 1978 ; 11:353-85.

(68) J.M. Riddle. *Dioscorides on Pharmacy and Medicine*. Austin : University of Texas Press, 1985.

(69) N.R. Farnsworth. Hallucinogenic plants. *Science* 1971 ; 162:1086-92.

(70) J. Thorwald. *Heelmeesters*. Den Haag : Gaade, 1962:63.

(71) I. Teirlinck. *Flora Magica*. Amsterdam : Schors, 1932:22.

(72) G. Dragendorff. 1967:590.

belangrijk geacht als opium⁷³. De vruchten komen als *dudhaim* in de Bijbel voor. Frontinus (c. 80 n.Chr.) verhaalt van een krijgslist waarbij men opzettelijk mandragorawijn achterliet in een verlaten legerplaats. De bedwelmden veroveraars konden daarna gemakkelijk gevangen genomen worden⁷⁴.

Mandragorawortel, waaraan magische krachten werden toegeschreven, speelde een grote rol in de volkserotiek⁷⁵⁻⁷⁶. Wijn met alruin gekookt werd als conceptiebevorderend middel en als verdovingsmiddel bij chirurgische ingrepen gebruikt.

Gemalen wortel werd ook aan maaltijden toegevoegd om 'high' te worden. Aretaeus waarschuwt dat de toevoeging van alruin of bilzekruid aan voedsel krankzinnigheid veroorzaakt⁷⁷. Volgens kerkvader Augustinus (c. 370) kwam het herhaaldelijk voor dat in Italiaanse herbergen de gasten kaas vermengd met alruinwortel en opium te eten kregen, waardoor ze in 'zombies' veranderden, zonder hun bewustzijn te verliezen. Wanneer ze de verlangde diensten hadden geleverd, kregen ze hun vroegere staat weer terug⁷⁸. Uit 'Herbarius' valt op te maken hoe dat 'ontwaken' mogelijk was: door het sap van wijnruit en gentiaanwortel vermengd met azijn, in de oren te druppelen⁷⁹.

Als we in dit verband even de chronologische volgorde verlaten, kan nog op een andere anti-drug worden gewezen, waarvan sprake is in de Homerische reisverhalen. In Odyssee verandert de godin Kirke de metgezellen van Odysseus in varkens door ze drugs toe te dienen waardoor, zoals Homerus schrijft, «een mens zijn vaderland vergeet»⁸⁰.

Kirke's helse kruiden bestonden uit doornappel of alruin en monnikskap, een combinatie die zich tot in de 20ste eeuw in de apotheek heeft gehandhaafd als uitwendig pijnstillend middel⁸¹. Aconitine uit monnikskap veroorzaakt na inname een specifieke jeuk en tinteling van de huid, met de autosuggestie van uitgroeiende stekelharen⁸².

Odysseus krijgt echter van Hermes een kruid dat als tegengif werkt en, ongevoelig geworden voor het vergif, dwingt hij Kirke met het zwaard zijn makkers weer uit hun roes te halen. De anti-drug van Hermes was waarschijnlijk het sneeuwklokje, *Galanthus nivalis*, de toverplant *Moly* van de klassieke Oudheid, waarin het alkaloïde galanthamine de parasymphaticolytische werking van de tropaanalkaloïden opheft⁸³⁻⁸⁴.

Odyssee is door Homerus ongeveer 1300 jaar voor de val van het West-Romeinse Rijk geschreven. Het verbluffend toxicologisch inzicht in de verhaalstof werd via het Corpus Hippocraticum doorgegeven aan de Romeinen, want de artsen in Italië waren doorgaans Grieken.

Bedwelmdende rook

De toediening van drugs hoefde niet altijd oraal te geschieden. Ook inhalatie van de rook van bepaalde kruiden of harsbevattende simplicia voerde soms tot het gewenste resultaat. Een groot aantal gomharsen wordt al sinds mensenheugenis als berokingsmiddel, aromaticum en hallucinogeen gebruikt. Wierook of Olibanum, een gomhars uit verschillende *Boswellia*-soorten, werd over de karavaanwegen vanuit het Oosten in massale hoeveelheden aangevoerd in Rome. Het langdurig inademen van de rook kon olfactorische hallucinaties oproepen. De mogelijkheid dat bij pyrolyse van wierook stoffen ontstaan met Δ^9 -tetrahydrocannabinol (THC) structuur, die ook in cannabis en in met wierook gebalsemde

(73) A. Tschirch III (I) 1923:307.

(74) M. Amberger-Lahmann (ed.). *Gifte-Geschichte der toxiologie*. Wiesbaden: Fourier Verlag, 1988:3.

(75) S. Killerman. Der Alraun - Mandragora. *Naturwiss Wochenschr* 1917 (11); 16:137-144.

(76) L.J. Vandewiele. *Mandragora ook in de Nederlanden*. Brussel: Paleis der Academiën, 1962.

(77) G.F. Fort. *Medical economy during the Middle Ages*. New York: Kelley, 1970:179.

(78) L. Friedländer. 1934:304.

(79) W.S. van den Berg. *Antidotarium Nicolai*. Leiden: Brill, 1917:238.

(80) *Homerus Odyssee*. Vertaald door B. Aafjes. Amsterdam: Meulenhoff, 1965:101, 103.

(81) Martindale. *The Extra Pharmacopoeia*. 26th ed. London: Pharmaceutical Press, 1973:1993.

(82) H. Marzell, 1964:47.

(83) F.C. Czygan. Hellas und phytopharmaka. *Deutsche Apoth. Ztg.* 1995; 135:15-19.

(84) Martindale 1973:1153.

mummies worden aangetroffen, is niet uit te sluiten ^{85 86}. Olivetol en verbenol zouden hierbij als pro-hallucinogenen fungeren. Hennep of *Cannabis sativa* was in de Oudheid trouwens goed bekend. De geschiedschrijver Herodotus (c. 446 v.Chr.) geeft een beschrijving van rituelen bij de Skythen, waarbij hennep op hete stenen werd gestrooid en de ingeademde rook tot hallucinaties voerde ⁸⁷. Dioscorides en Galenus noemen cannabis in hun werken als koekjes die na de maaltijd werden geserveerd, maar over het gebruik of misbruik in Rome zijn geen opgaven te vinden.

Alcohol

In een verhandeling over drugs mag alcohol niet ontbreken. Wijn speelde een grote rol in magische en religieuze ceremonieën. Plinius noemt de wijnstok de meest geliefde plant van de Romein. Wijn vormde een sociaal smeermiddel en in bacchanale orgieën werd wijn 'verrijkt' met alruin, bilzekruid, stinkende gouwe, lactuca, alsem, guichelheil en andere psychoactieve kruiden, door alle rangen en standen massaal geconsumeerd. Zo lukte het in een roes te komen die eindigde in verwardheid, waanstootnis, delirium, dementie, coma en soms de dood. Plinius schrijft over de ontarding van drinkgelagen dat 'glazen en bekers met erotische afbeeldingen zijn versierd alsof zuipen alleen niet toereikend is de wellust op te wekken; ze raken tot waanzin of komen tot vechten waaruit soms de dood voortvloeit' ⁸⁸.

In de 2de eeuw v.Chr. werd reeds toegestaan dat slaven zeven amfora wijn per jaar ontvingen, wat neerkomt op 1 fles per dag. In de topjaren consumeerde men alleen in Rome al 100 miljoen liter wijn per jaar. Volgens Galenus waren veel werknemers na drinkgelagen zo ziek, dat ze de stadsarts moesten laten komen ⁸⁹.

Ook saffraan was een gezocht wijnadditief. Een flinke hoeveelheid saffraan in wijn getrokken wordt door Plinius aanbevolen als narcoticum en later geeft Dodoneus op dat het «de mensen zo blij maakt, dat ze zich te barsten lachen en geheel van de kaart raken» ⁹⁰. Plinius schrijft ook dat sommige Romeinen de gewoonte hadden voor de aanvang van een drinkgelag de giftige gevlechte scheerling, *Conium maculatum*, te gebruiken, zodat de doodsangst en de dorst door coniine ze daarna dwong tot continu drinken. De arts Athenaeus doet verslag van een merkwaardige collectieve hallucinose, waarin een gastmaal en drinkgelag eindigde ⁹¹.

Harsen

Behalve met de hierboven genoemde psychoactieve kruiden werd wijn ook gedrogeerd met wierook; een zeer kwalijke combinatie, waarvan men in de antieke wereld allang wist dat het tot hersenbeschadiging en waanzin kon leiden. Het gebruik van harssoorten als additief aan wijn is al zeer oud en ook nu nog niet verlaten, zoals de Griekse retsina die verrijkt werd met sandarak bewijst. Harsen als asa foetida en mirre werden volgens Plinius eveneens in wijn verwerkt. Dit had niet alleen tot doel bacterie- en gistgroei te verhinderen, maar tevens om een psychotroop effect te sorteren. Een in Noord-Iran gevonden wijnpot, gedateerd op 5000 jaar voor Christus, bevatte een residu waarin het oleoresin van een *Pistacia*-soort kon worden aangetoond ⁹². Ook toen kan het bereiken van een trance-toestand door het drinken van wijn met harsadditief het doel zijn geweest.

(85) D. Martinez, K. Lohs, J. Janzen. *Weibrauch und Myrrhe*. Stuttgart : Wissenschaftliche Verlagsgesellschaft, 1989:128.

(86) S. Balabanova, F. Parsche, W. Pirsig. First identification of drugs in Egyptian Mummies. *Zeitschr. Naturwiss* 1992; 79:358.

(87) Herodotus Histories. Transl. A. de Sélincourt. Harmondsworth : Penguin Press, 1954:75.

(88) P. Schönberger. *Die Römer*. Gütersloh : Bertelsmann, 1977:460.

(89) L. Friedländer. 1934:205.

(90) I.S. Teirlinck. 1932:113.

(91) C. Salles. *De zelfkant van de Oudheid*. Baarn : Ambo, 1995:94.

(92) P.E. McGovern e.a. Neolithic resinated wine. *Nature* 1996; 381 : 480-1.

Lood

De Romeinse gebruiker had niet alleen toegang tot een ruim assortiment plantaardige drugs, maar kon ook in het mineralenrijk terecht. Verschillende auteurs hebben gewezen op de mogelijkheid van chronische subklinische loodvergiftiging bij de bereiding en consumptie van ingedikte wijnen, vruchtensappen en maaltijden ⁹³. De veronderstelling dat men alleen was aangewezen op loden kookgerei is echter onjuist. De arts Rufus van Ephese adviseert met nadruk bij het koken, onder andere van drinkwater, aardewerkpotten te gebruiken.

De keuze voor loden kookgerei of de toevoeging van loodverbindingen aan wijn, werd dus bewust gemaakt en stond in direct verband met het genot van de zoetsmakende loodzouten. De 'Plumbia Vina' waren berucht. Daarbij werden hersenbeschadiging, spierkrampen en podagra op de koop toe genomen.

Ook loodzouten moeten tot de drugs gerekend worden. De droge keel door loodvergiftiging nodigde uit tot verder drinken. Een doelbewust streven naar hallucinatie en delirium als gevolg van loodgebruik, kan ook niet worden uitgesloten ^{94 95}.

Motivering

Waren er redenen te bedenken waarom de Romeinen hun toevlucht zouden nemen tot wat weleens wordt aangeduid met *infernale pharmacopee*?

Gabriele Pepe spreekt in *The Moral Downfall of the West* (1958) over een massale psychische aandoening, een 'lepra van de ziel' die zich van de Italianen moet hebben meester gemaakt ⁹⁶. Wat tot die aandoening heeft geleid blijft duister. Een van de redenen was ongetwijfeld ANGST. Angst was, zoals al eerder opgemerkt, de drijfveer bij een gebruiker als keizer Marcus Aurelius. Angst was ook het directe gevolg van de wildedierenscenes en gladiatorengevechten, de ultieme genotsbelevingen in het Romeinse keizerrijk. Rijk en arm verliet het amfitheater pervers en vol bloedlust, maar met de angst dat zichzelf weleens het volgende slachtoffer van de geheime politie en corrupte rechtspraak konden zijn.

De buitenwereld werd als hard, onrustig, vol angst en onzekerheid ervaren. De argeloze vreugden en het eenvoudige geluk van de heiden waren verdwenen. Zijn magie was geroofd en tot vulgair gebruik verwaterd. Dodds spreekt van een 'Age of Anxiety' ⁹⁷. Het begrip barbaar, de Germaan, als vijand en tegenbeeld van de gecultiveerde wereld, was een scherm waarop men afkeer en angst projecteerde. Hoogwaardigheidsbekleders konden onder hun Romeins gewaad weleens Gothische pelzen dragen ⁹⁸. Angst was er ook voor vergiftiging, impotentie, moordaanslag, verkrachting; voor de gevolgen van interhumane infecties die konden circuleren met op gezette tijden epidemische erupties; voor pokken waardoor het gelaat werd geschonden – en dat voor een Romein! Het gaat niet zozeer om wat er komt, maar om het voorgevoel dat er iets van onheil nadert, waar men geen idee van heeft.

Met drugs was men die angst even kwijt. Het ontsloeg de Romein van de plicht de werkelijkheid in het gelaat te zien. De dosis en het wapen konden zelfs zo gekozen worden, dat men voor eeuwig aan de kwelling ontsnapte. De mogelijkheid dat door de visuele hallucinaties juist angst en agitatie werden opgewekt, werd op de koop toe genomen.

Natuurlijk kan niet alles op rekening van angst worden geschoven. We mogen het recreatieve aspect van het pharmakon niet onderschatten en ook niet vergeten dat experimenteren met drugs, oorspronkelijk bedoeld voor magie en religi-

(93) A. Demandt. *Der Fall Roms*. München: Beck, 1984:365.

(94) T. Sollman. *A manual of pharmacology*. London: Saunders, 1949:980.

(95) R. Rudgley. *The alchemy of culture*. London: British Museum Press, 1993:111.

(96) G. Pepe. *The moral downfall of the West*. *Palaeologia* 1958/9; 7:262-66.

(97) E.R. Dodds. *Pagan and Christian in an Age of Anxiety. Some aspects of religious experience from Marcus Aurelius to Constantine*. Cambridge: Cambridge University Press, 1965.

(98) O. Dudley. 1987:290.

euze ceremonieën, tot de rituelen van iedere dag gingen behoren, die uiteindelijk bij sommige drugs tot verslaving voerden. Het zoeken naar erotisch avontuur, dat zo scabreus door de schrijver Petronius (1ste eeuw n.Chr.) wordt neergezet, vindt hier een plaats.

Gevolgen toxicomanie

In een tijdperk waarin de regering van het Laat-Romeinse Rijk grote moeite had aan zijn politieke en economische verplichtingen te voldoen, ging vooral de aristocratie zich te buiten aan riskante en kostbare excessen, die meestal het failliet bezegelde van hun maatschappelijk leven. Een Griekse koopman, gehoord door de historicus Priscus (c. 448), was van mening dat de uitvoerende macht de vitaliteit van vroeger kwijt was en de Staat daardoor werd geruïneerd ⁹⁹. De stand van rijkste en grootste genietters, de senaat, begon uit te sterven en daarmee verdween een gehele sector van 'brains, devotion, energy and money'. Zonder twijfel heeft intoxicatie een bijdrage geleverd aan hun ondergang. Persoonsverandering en paranoïde toestanden bij chronisch drugsgebruik zijn maar al te goed bekend.

Het drama van een uitstervende sector van adviserende en leidinggevende figuren werd nog versterkt door bijkomende factoren als kinderloosheid, infanticide, abortus, contraceptie, venerische ziekten en impotentie, die de aanwas beperkten ^{100 101}. Schadelijke effecten van drugs en gifgebruik konden ook tot uiting komen in een hogere perinatale morbiditeit en mortaliteit. De fysieke krachten van het Romeinse rijk werden aldus verzwakt doordat hulpbronnen en mankracht in beslag werden genomen, welker verlies het Rijksbewind zich absoluut niet kon veroorloven. De auteur Goffart zat er niet ver naast met zijn opmerking «What we call the Fall of the Western Roman Empire was an imaginative experiment that got a little out of hand» ¹⁰².

Summary

Drugs and poisons in the Western Roman Empire

The most striking aspect of the decay of the Western Roman Empire was the use of drugs and poisons. Magic philtres, trance inducing potions and deadly poisons consumed by man go back to far distances both of time and space. This article is a first attempt to analyse antique writings on the use of plants which alter states of consciousness in the Roman society. Among these herbal products were ergot, opium, mandrake, henbane, deadly nightshade, thornapple, syrian rue, hemlock, incense and spiked wines. The main reason of consumption was the passionate desire which lead man, as for example the emperor Marcus Aurelius, to flee from the fear of everyday life. It has been suggested that the use of drugs contributed to the wild megalomania of the worse and the calm dignity of the best Roman emperors. In the total number the widespread use of drugs and poisons is to be reckoned the major playing role in the ruin of the Roman culture, progressiveness and genius.

(99) J.B. Bury. *History of the Later Roman Empire from the death of Theodosius I to the death of Justinian*. London : Macmillan, 1923.

(100) L. Friedländer. 1934:223.

(101) J. Scarborough. 1976:209n, 50.

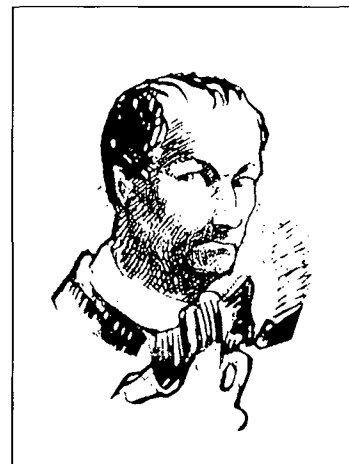
(102) W. Goffart. *Barbarians and Romans AD 418-584 : the techniques of accomodation*. Princeton : Princeton University Press, 1980:35.

dr. A.M.G. Rutten
Luytelaer 39 - NL 5632 Be Eindhoven

L. de Causmaecker

Overgenomen uit De Standaard van 19 december 1995

De kwade vermoedens – die haschisch oproept in de etymologie van het Franse en Italiaanse woord assassin, assassino < hachichiya (Ar.) = hasjdrinkers, die in de XIe eeuw tijdens de kruistochten de kristene aanvoerders moesten doden – werden bewaarheid door een Franse schrijver uit de vorige eeuw (in tempore non suspecto) in een boek waarvan de titel veeleer zou laten veronderstellen dat het een lofzang is. «Les paradis artificiels» is integendeel een verkettering van de hasj die de auteur, samen met kunstenaars en schrijvers als Delacroix, Gautier, Verlaine en andere op gretige wijze had verorberd tijdens hun bijeenkomsten in de Parijse salons.

Charles Baudelaire, zelfportret (1860)

Dit psychologisch essay is in een bevattelijke, literair hoogstaande taal geschreven rond 1860. Het geeft in een vijftig bladzijden een zeldzame opsomming van nefaste uitwerkingen van cannabis en aanverwanten : niets dan rake beschuldigingen en verwijten als voltreffers aan het adres van hasj.

Charles Baudelaire, vanuit zijn magnifiek prison, zoals hijzelf schrijft, waarschuwt de komende generaties met volgend citaat : «S'il existait un gouvernement qui eût intérêt à corrompre ses gouvernés, il n'aurait qu'à encourager l'usage du hachich.»

Deze voorname bron, aanvankelijk bestemd voor een lezing in de Kring voor de Geschiedenis van de Farmacie in Benelux, wil de ondertekenaar, bij voorbaat, prijsgeven, midden de verwarde polemiek, aan hen die met het geluk van de enkeling als met het welzijn van de samenleving zijn begaan.

Charles Baudelaire. Les Paradis artificiels.
Club du Livre, Paris, 1990.
L. de Causmaecker,
Lokeren.

KRING VOOR DE GESCHIEDENIS VAN DE PHARMACIE IN BENELUX

G. Gilijs

Najaarscongres in Antwerpen op 26 en 27 oktober 1996

Twee dagen na de inhuldiging van het standbeeld van Peeter van Coudenberghe in de Kruidtuin van Antwerpen, stond de zaterdagmiddag geheel in het teken van de beroemde apotheker-botanicus uit de 16de eeuw.

Na een bezoek aan de rijkgepulde tentoonstelling begonnen de lezingen in de mooie Prof. Sommézaal van het Elzenveld. Prof. Vandewiele, dé Van Coudenberghe-specialist en initiatiefnemer voor de restauratie, onderhield ons over deze apotheker-botanicus en zijn plaats in de 16de eeuw.

Apotheker De Munck, voorzitter van KAVA, vertelde ons over de tribulaties rond het standbeeld, opgericht in de 19de eeuw, verhuisd, gerestaureerd, gebombardeerd tijdens de Eerste Wereldoorlog, gered uit de stapelplaatsen van de stad, terug gerestaureerd en tenslotte weer opgericht op zijn huidige plaats.

De heer P. Verbraeken sprak over de cultuur-historische achtergronden van de Belgische standbeelden, waar de heer L. De Clercq een les gaf in de restauratie van 19de eeuwse monumentale stenen beeldhouwwerken in Vlaanderen.

Mevrouw H. Wille schetste dan de tijdgenoten van Peeter van Coudenberghe, zoals Karel van Sint-Omaars wiens *Libri picturati* bewaard worden in de Jagiellonskabibliotheek. De getoonde dia's bewezen dat deze albums een hoogtepunt zijn in de botanische iconografie.

Tenslotte rondde apotheker Van Gelder de uiterst interessante namiddag af met enkele kanttekeningen bij een beroemd tijdgenoot van Peeter van Coudenberghe in de persoon van Dodoens.

Na de Algemene Vergadering van de zondagvoormiddag, stonden er niet minder dan zes lezingen op het programma.

Professor De Backer (KUL) onthulde ons zijn onderzoeken over de apothekers te Turnhout van de 16de tot 19de eeuw.

Dokter F. Rutten (Eindhoven) schetste een onthutsend beeld over het West-Romeinse Rijk, met de vraag of drugs, drank en decadentie de ondergang daarvan betekend hebben.

De heer Libert (Brussel) informeerde over een specifieke wetgeving met betrekking tot de farmaceutische industrie in Benelux. De auteur over Pieter van Foreest, professor Bosman-Jelgersma (Leiden), stelde ons deze «Hollandse Hippocrates» van de 16de eeuw voor tijdens een zeer geanimeerde toespraak.

Mevrouw Flameng-Smolders (Antwerpen) wist alle toehoorders intens te boeien met een gedetailleerde diamontage over de restauratie van een 16de eeuwse apothekerspot uit het Vleeshuis. Na de maaltijd werden deze dag en het Congres

besloten met een aangename diamontage over een ongewone verzameling van 75 apothekersbeeldjes van de voorzitter.

Volgende congressen :
5 en 6 april 1997 in Diest
25 en 26 oktober 1997 in Alkmaar

Guy Gilias.

Aandachtig luisterende leden in de historische Prof. Sommézaal van het centrum Elzenveld.

CERCLE BENELUX D'HISTOIRE DE LA PHARMACIE

G. Vercruysse

Réunion d'automne à Anvers le 26 et 27 octobre 1996.

Deux jours après l'inauguration de la statue de Peeter van Coudenberghe (Bruxelles 1517 - Anvers 1599), l'après-midi du samedi 26 octobre fut consacrée au célèbre pharmacien-botaniste dont l'effigie restaurée domine à nouveau le jardin botanique de la Métropole.

Après la visite de l'exposition très riche en documents inédits, les exposés ont eu lieu dans la belle salle Prof. Sommé du Centre Elzenveld.

Le professeur Vandewiele, spécialiste de Van Coudenberghe en initiateur de la restauration, nous parla du pharmacien-botaniste et de sa place dans le siècle.

Le pharmacien De Munck, président de la KAVA, raconta les tribulations de la statue, érigée au XIXème siècle, déménagée, restaurée, abattue par les bombardements de 14-18, exhumée des dépôts de la ville, restaurée et érigée enfin à sa place actuelle.

Monsieur P. Verbraeken, spécialiste de la statuaire belge, en rappela les origines culturelles, politiques et historiques, tandis que Monsieur L. De Clercq décrivit les aspects artistiques et techniques de la restauration de monuments abîmés par le temps, la pollution, le vandalisme.

Les contemporains et amis de P. van Coudenberghe furent mis à l'honneur par Madame H. Wille, tel Charles de Saint-Omer dont les Libri Picturati actuellement conservés à Cracovie sont un sommet de l'art iconographique botanique. Les belles dias en témoignent. Le pharmacien Van Gelder exposa quelques aspects bibliographiques de Dodoens, autre contemporain célèbre.

Après l'Assemblée Générale ce ne furent pas moins de six communications importantes qui occupèrent la matinée du dimanche 26 octobre.

Le professeur De Backer (K.U.L.) nous a fait le primeur de ses travaux sur les pharmaciens de Turnhout du XVIème au XIXème siècle.

Le docteur Rutten (Eindhoven) a brossé un tableau saisissant de la décadence romaine en partie due à l'usage de drogues. Entre autres l'opium, le chanvre indien, certaines solanacées, associés ou non à la boisson et aux métaux lourds y ont fait des ravages importants.

Monsieur C. Libert (Bruxelles) fit l'historique de la législation concernant l'industrie pharmaceutique dans les trois pays de Benelux.

Le professeur H. Bosman-Jelgersma (Leiden) auteur de l'ouvrage sur Pieter van Foreest présenta cet «Hippocrate hollandais» de la fin du XVIème siècle.

En fin de matinée Madame Flameng-Smolders (Anvers) a montré en détail par l'image tout le processus scientifique de restauration d'une majolique du XVIème appartenant au Vleeshuis.

Après le repas cette journée bien remplie se clotura de façon très agréable par la présentation insolite de figurines pharmaceutiques appartenant au Président du Cercle.

Les prochaines réunions auront lieu à Diest les 5 et 6 avril 1997 et à Alkmaar les 25 et 26 octobre 1997.

Pharmacien G. Vercruysse,
Vice-président.

OPROEP

De bedachtzaamheid om het 50-jarig bestaan van de Kring voor de Geschiedenis van de Pharmacie in Benelux op dankbare en waardige wijze te vieren noopt er ons toe een oproep te richten aan al de leden. Door van meet af aan gedachten op te tekenen, een artikel te schrijven, anekdoten te noteren, documenten te verzamelen, enz. kan zonder overijld te werk te gaan, een degelijk jubileumgedenkboek verwezenlijkt worden tegen het jaar 2000.

APPEL

Pour témoigner de la reconnaissance et pour fêter dignement le cinquanteaire du Cercle Benelux d'Histoire de la Pharmacie nous faisons appel à la bienveillance de tous les membres.

Qu'ils veuillent avoir l'obligeance, désormais, de noter des idées volantes, d'écrire un article, de recueillir des documents, de rassembler des anecdotes, etc., concernant l'histoire de notre profession.

Ainsi, il sera possible de réaliser, sans précipitation, un livre commémoratif solide, en perspective de l'année 2000.

BOEKBESPREKINGEN

Apotheek aan de Badhuisstraat : 100 jaar 1896-1996.

red. : H.M. Snoek, M.N. Vlasblom, N. Quispel en B.S. van de Sande-Swart. Vlissingen : Apotheek Van de Sande, 1996. 80 blz. geïll. - ing. Prijs onbekend. ISBN 90-9009506-3.

A.M.G. Rutten

Dit sierlijke boekje werd aangeboden aan de deelnemers van de bijeenkomst in Vlissingen met inscriptie : *Een hartelijk welkom in Vlissingen, vrienden van de Cercle Benelux d'Histoire de la Pharmacie 11-05-1996 : Jaap en Tilly van de Sande.*

Aan de hand van veel fotomateriaal wordt geïllustreerd hoe Apotheek Van de Sande zich in de afgelopen eeuw heeft ontwikkeld. In het hofje ingang Hobeinstraat dat waarschijnlijk uit het einde van de vorige eeuw stamt, konden de bezoekers in alle rust de kruidengeuren opsnuiven.

Apothekersvereniging voor Kortrijk en omliggende. Tentoonstelling AVK-100 jaar catalogus.

Uitgave A.V.K., Rekollettenstraat 23 - B-8500 Kortrijk, (1995).
112 blz., paperback, geïll., 350 BF (+ verzendkosten)
Geen ISBN-nummer.

Chr. De Backer

Deze tentoonstellingscatalogus kwam tot stand ter gelegenheid van het honderdjarig bestaan in 1995 van de A.V.K. wiens werking zich uitstrekt over geheel Zuid-West-Vlaanderen. De tentoonstelling zelf ging door in het groot auditorium van de Generale Bank in Kortrijk op 14 en 15 oktober 1995. De artistieke schikking ervan gebeurde onder de algemene leiding van apotheker Tillo Geldof uit Izegem en het moet gezegd worden dat dit tot een bijzonder spectaculair gebeuren heeft geleid. De samenstelling van de catalogus zelf is het werk van apotheker Bernard Mattelaer uit Kortrijk terwijl de heer Willy Geldof de druk en de afwerking verzorgde.

De catalogus behandelt in vijf onderscheiden afdelingen respectievelijk documenten over het honderdjarig bestaan van A.V.K. en de Kortrijkse farmaciegeschiedenis daarvoor, voorwerpen uit de apotheek, de figuur van de apotheker zelf, de farmaceutische literatuur en drie voorwerpen uit de geneeskunde en de chemie. Een twintigtal nagekomen stukken besluiten het geheel.

Alle tentoongestelde voorwerpen worden beschreven en meestal van commentaar voorzien. Een aantal apothekers, alsook instellingen en een firma, waren de bruikleengevers. Het lag in de bedoeling niet alleen pronkstukken maar ook een-

voudige voorwerpen uit het verleden en uit het farmaceutisch bezit uit Zuid-West-Vlaanderen samen te brengen en te exposeren.

De catalogus is tevens rijk geïllustreerd met vele zowel zwart-wit als buitengewoon mooie kleurenfoto's. Een schoonheidsfoutje is wel het ontbreken van een eigenlijk titelblad in het boek. Weliswaar kan de omslag daarvoor fungeren. Ook jaartal en datum werden niet vermeld. Hieraan is later verholpen door een stempel.

De catalogus biedt waardevolle informatie en is ongetwijfeld een must voor hen die belangstelling hebben voor de oude apotheek.

Gedenkboek bij het honderdjarig bestaan van de Apothekersvereniging voor Kortrijk en omliggende 1895-1995.

Kortrijk, A.V.K., 1995.

144 blz., gebonden, geïll., prijs niet medegeeld.

Geen ISBN-nummer.

Chr. De Backer

Dit gedenkboek uitgegeven ter gelegenheid van de honderdste verjaardag van de A.V.K. oogt bijzonder fraai. Het in donkergroen kunstleder gebonden boek met goudopdruk ligt goed in de hand, het gekozen papier is prima en zowel de typografie als de lay-out is uiterst verzorgd.

Aan het gedenkboek werkten de volgende apothekers mee : Antoon Calus, Marc Degroote, Edgard Dewitte, Hugo Leupe, André Maes, Bernard Mattelaer, Laurent Vandewalle en vooral Hubert Algoet die de eindredactie waarnam, verschillende hoofdstukken schreef en de bijdragen van de andere medewerkers verwerkte tot één geheel.

De inhoud is onderverdeeld in acht hoofdstukken, ruim geïllustreerd met zowel recente foto's als archiefbeelden. Na een voorwoord van Frank Vander Stichele, voorzitter van deze Koninklijke Maatschappij, wordt vooreerst de voorgeschiedenis van de farmacie te Kortrijk gegeven. Uit de notities van wijlen apotheker Jef Supply konden de oudste twee tot hertoe bekende apothekers gevonden worden : Jan Coelembier filius Roelandts, apothecaris bij den Hoorne in 1553 en Jan Gillon uit 1683. Een keure van de nering van de H.H. Cosmas en Damianus «geseyt Collegium Medicum» dateert uit dit laatste jaar. Voor de 18de en het begin van de 19de eeuw zijn al meer gegevens bekend over de beoefening van de farmacie te Kortrijk. De Kortrijkse farmaciegeschiedenis van de 16de eeuw en de periode van de late middeleeuwen is braakliggend terrein en zal nog moeten onderzocht worden. Het feit dat in het stads- en rijksarchief te Kortrijk de documenten alleen toegankelijk zijn met weinig gebruiksvriendelijke microfilm-rollen zal de taak van de vorsers niet vergemakkelijken.

Na gegevens over de Geneeskundige Commissie en de eigenlijke stichting van A.K.V. worden achtereenvolgens de gebeurtenissen beschreven onder het voorzitterschap van Robert Mulier (1922-1964), Edgard Dewitte (1965-1985), Mark Degroote (1986-1994) en Frank Vander Stichele (1994-..).

Een speciaal hoofdstuk is gewijd aan de geschiedenis van de farmacie in de omliggende gewesten. Vooral nieuwe gegevens komen aan bod voor wat Ieper en omliggende betreft (eerste bekende apotheker, Antoon de Landsheere in 1515), Izegem (Henri Destoop, 1895), Roeselare (Matheus de Wijse, 1630), Tielt (Gabriël Bultinck, 1614) en Waregem (Théodore Schockeel, 1846). Dit hoofdstuk wordt opgeluisterd met enkele interessante tekstedities van brieven uit het begin van deze eeuw.

Tot slot krijgen we de geschiedenis van de tarifieringsdienst van de A.V.K. en de oprichting in 1988 van de Seniorenclub A.V.K.

MARLAND, H., PELLING, M. (eds.)

The task of healing.

Medicine, religion and gender in England and the Netherlands 1450-1800.

Rotterdam : Erasmus Publishing, 1996, 317 blz., prijs ing. f 84.50 ; geïll.

ISBN 90-5235-096-5.

A.M.G. Rutten

Dit boek bevat elf lezingen die in 1992 gehouden werden op een symposium in Rotterdam over medische praktijken en artsen aan het begin van de moderne tijd in Engeland en Nederland.

Na een inleiding gaan Nederlandse en Engelse auteurs in op de veranderingen die zich voltrokken in de medische wetenschap en praktijk in hun landen. Daarbij sluit de concurrentie tussen chirurgijns, artsen en genezende predikanten naadloos aan op de hand over hand toenemende professionalisering.

Bergman geeft ons een inzicht in de behandeling van lepra in de 15de eeuwse stap Kampen en op de ingrijpende gevolgen voor het familieleven en sociale relaties bij een bevestigende diagnose. Jones behandelt de lekengeneeskunde in Tudor Cambridge en Huisman de burgerlijke en academische status bij de relatie tussen chirurgijns en het Groningse stadsbestuur.

De bijdragen van Van Lieburg en Wear hebben betrekking op religie en medische praktijk zowel in het 17de eeuwse Nederland als in Engeland. Uit de verschillende verhalen blijkt hoe sterk geloven en genezen met elkaar waren verbonden. De figuur van Christus als arts en apotheker komt ook naar voren in het artikel van De Waard.

Frijhoff geeft informatie over medische scholing in vroeg-modern Nederland. Analyse van schilderijen uit de Gouden Eeuw gaf Pelling stof voor een beschouwing over de kennis van extremiteiten en iconografie van genezing in 17de eeuwse bronnen.

Na een opstel van Cook over Nederlandse en Engelse geneeskunde in de 17de eeuw, gaat Marland in op de soms dubieuze reputatie en status van vroedvrouwen in Nederland in de 18de eeuw. Literatuuropgaven en een uitgebreid register vergroten de toegankelijkheid.

Hoewel de vergelijkingen tussen beide landen wat mager uitvallen, vormen de opstellen boeiende stof voor de historici onder artsen, apothekers en sociologen.

HORSTMANSHOFF, H.F.J. (red.)

Pijn en balsem - Troost en smart.

Pijnbeleving en pijnbestrijding in de Oudheid.

Rotterdam : Erasmus Publishing, 1994, 240 blz. ; ing., geïll.

ISBN 90-5235-042-6

A.M.G. Rutten

Horstmanshoff en medewerkers hebben met dit boek een interessante bijdrage geleverd aan onze kennis van de pijnbeleving. Niet alleen in de Grieks-Romeinse tijd, zoals men uit de titel zou opmaken, maar ook in Mesopotamië en het Europa van de 17de eeuw. De bijdragen zijn vlot geschreven en munten uit door een hoog gehalte.

Alle pijn en smart veroorzakende Grieks-Romeinse ellende passert de revue : de pestilenties, uit de inscripties van Epidauros, uit de Sophocles tragedie en uit de 'dromen' van Aelius Aristides. Na een sprong naar pijn en verdriet in de Arabische cultuur, komt in een volgend opstel de invloed van het Galenisme in de 17de eeuw aan bod.

In het tweede deel : Troost en Balsem, wordt ingegaan op de pijnbestrijding. Troostdecreten, de houding van de Stoa tegenover ziekte en pijn en het culturele aspect worden besproken.

Als farmaceut trekt het hoofdstuk over het gebruik van pijnstillende middelen de meeste aandacht. Van apothekers als erkende bereiders en afleveraars van geneesmiddelen is natuurlijk pas sprake in de Arabische tijd (blz. 179). Waarom bij de moord op Britannicus oplosbaarheidsgegevens van het alkaloïde aconitine worden verstrekt is niet duidelijk. Aconitine was de Romein onbekend en werd pas rond 1840 geïsoleerd ; het is in koud water slecht oplosbaar (1:3300) (of bedoeld men hier het nitraat ?) en gaat in heet water over in het veel minder werkzame pseudo-aconitine. Een fatale vergiftiging met monnikskap verloopt binnen 2-6 uur en daarvoor is een orale dosis nodig van 2-4 gram blad of wortelknol, verwerkt in een verre van reukloos en kleurloos maceraat in water of wijn (blz. 173).

Het is overigens de vraag of de vergiftiging wel met monnikskap werd bewerkt. Aconitine-intoxicatie is niet gekenmerkt door krampen of stuipen, waarop men doelde met epileptoïde aanval.

Vandewiele¹ meent dat *Amanita muscaria* werd gebruikt, hoewel een muscarine-vergiftiging zelden dodelijk verloopt. Ook is er onzekerheid of Locusta een enkel vergif dan wel een mix van giften gebruikte. De symptomen kunnen wijzen op het gebruik van *Veratrum album*, het *Helleboros leukos* uit de Oudheid (3), waarvan giftige alkaloiden als protoveratrine en germerine de hart- en ademhalingsfunctie onderdrukken. Het kenmerkende braken kon men maskeren door gelijktijdig opium toe te dienen. Vier ml van een 10 % tinctuur of een paar gram wortelstokpoeder voeren binnen een half uur tot collaps².

De aanschaf van deze bonte verzameling van opstellen kan iedere farmacie-historicus worden aanbevolen.

(1) Vandewiele L.J., Geschiedenis van de farmacie in België. Beveren : Orion, 1981:32.

(2) Van Itallie L, Bijlsma U.G. Toxicologie en gerechtelijke scheikunde. Amsterdam : Centen, 1930:470.

(3) Alliez J., Continuités thérapeutiques millénaires. Justification de l'usage antique de l'ellebore blanc par les découvertes de la psychopharmacologie moderne. Ann méd psych 1976:255-9.

CHRIS DE BACKER

CURRICULUM VITAE

Prof. dr. Ch. De Backer
Assessor

Op de ledenvergadering van 27 oktober 1996 werd Prof. dr. Ch. De Backer met algemene stemmen gekozen in het bestuur van de Kring.

Na eerst gewerkt te hebben als uitgever, studeerde hij geschiedenis aan de Rijksuniversiteit te Gent, waarna hij een jaar wetenschappelijk medewerker was aan het Bisschoppelijk Archief te Brugge. Vanaf 1980 was hij als wetenschappelijk medewerker verbonden aan het Instituut voor Middeleeuwse Geschiedenis van de Katholieke Universiteit Nijmegen.

In 1987 werd hij bevoegd verklaard vorser bij de Nederlandse Organisatie voor Zuiver Wetenschappelijk Onderzoek.

In 1990 promoveerde hij in Leiden bij Prof. dr. H.A. Bosman-Jelgersma als promotor en Prof. dr. H. Beukers als copromotor op het proefschrift *Farmacie te Gent in de late Middeleeuwen*.

Sinds het academiejaar 1991-92 doceert hij de cursus *Geschiedenis van de farmacie en van het geneesmiddel* voor de studenten uit het eerste en tweede jaar van de apothekersopleiding.

Zijn adres is Speureweg 21, B-9830 St.-Martens-Latem, telefoon 09/281 00 38 in België.

MEDEDELINGEN

The Jerry Stannard Memorial Award werd voor 1996 uitgereikt aan Dr. Klaus Fischer, verbonden aan het Deutsche Medizinhistorisches Museum te Ingolstadt, voor zijn werk getiteld *Hartmann Schedel in Nördlingen – Das pharmazeutisch-soziale Profil eines spätmittelalterlichen Stadtarztes*.

The Jerry Stannard Memorial Award Announcement of the 1997 Competition

De faculteit geschiedenis van de Universiteit van Kansas maakt bekend dat studenten en gepromoveerden, die niet langer dan drie jaar geleden zijn afgestudeerd, zich kunnen opgeven voor de toekenning van een prijs van \$ 500. Hun manuscript moet betrekking hebben op de materia medica, medische botanie, farmacie of folklore van de medicamenteuze therapie vóór 1700 en mag niet langer zijn dan 50 bladzijden. Het dient in het Engels geschreven en voorzien te zijn van een curriculum vitae en een aanbevelingsbrief. Nadere inlichtingen verkrijgbaar bij The Stannard Award Committee, Department of History, Wescoe Hall 3001, The University of Kansas, Lawrence, Kansas 66045-2130 USA.

Stichting Apotheek-Historie in Beeld

In 1994 is opgericht de «Stichting Apotheek-Historie in Beeld», gevestigd te Leiden. Deze stichting heeft van Katwijk Farma BV de beschikking gekregen over een mooie ruimte in hun nieuwe vestiging in Leiden in het Bio Science Park.

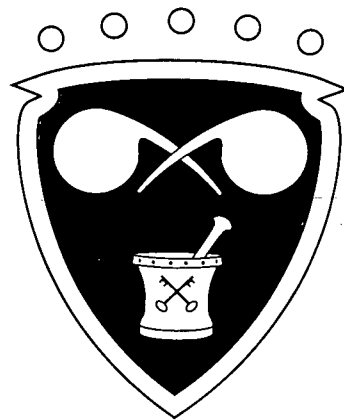
Farmaceutische voorwerpen

In dit pand wordt tentoongesteld een unieke verzameling antieke farmaceutische voorwerpen en medisch-farmaceutische boeken. Het doel is deze onder de aandacht te brengen van een groter publiek om zo meer bekendheid te geven aan het farmaceutisch erfgoed van ons land.

Natuurlijk en nostalgisch

De collectie wordt ondergebracht in een gebouw dat een voorbeeld is van 'organische architectuur'. Het is een fraai onderkomen met een natuurlijke en nostalgische sfeer.

Daarom is het zeer geschikt voor het tentoonstellen van een verzameling die uit een tijd stamt, waarin bereiding van geneesmiddelen nog artsensijbereidkunst was, en geen grotendeels machinaal technisch proces zoals heden ten dage.

«Omzien in bewondering»

Bezoekers kunnen 'omzien in bewondering' naar wat onze voorgangers-apothekers hebben gepresteerd met de, in onze ogen primitieve middelen, die men in het verleden ter beschikking had, doch waarmee zij de gezondheidszorg naar beste weten en kunnen, hebben gediend.

Uitbreiding collectie

Teneinde de collectie uit te breiden bestaat de mogelijkheid tot het in bruikleen geven of schenken van voorwerpen en boeken op farmaceutisch-historisch gebied. Het zal u duidelijk zijn dat ook financiële hulp zeer welkom is.

Nadere inlichtingen worden gaarne gegeven door het bestuur van de Stichting, dat als volgt is samengesteld :

Drs. H.J. Boersma, voorzitter ;

Drs F. Grendel, secretaris ;

Mr H.A.L.C. Verschuren, penningmeester ;

Prof. Dr. H.A. Bosman-Jelgersma, lid ;

Drs J.B. van Gelder, lid.

Correspondentie aan : Stichting Apotheek-Historie in Beeld

Postbus 408, 2300 AK Leiden - Tel. 071-243132

Bankrelatie : ING bank nr. 65.28.84.784 - K.v.K. Leiden S169342.

De plechtige toekenning van de George Sarton Leerstoel voor het academiejaar 1996-1997 aan Prof. Dr. L. Brockliss (Oxford - Engeland), vond plaats in de Aula van de R.U. Gent op donderdag 28 november 1996. De lezing van de heer Brockliss was getiteld : *Medicine and the Church in the Age of Enlightenment*.

Op dinsdag 26 november 1996 heeft de heer Dr. R. Vos, vanwege de Pieter Foreest Stichting benoemd tot bijzonder hoogleraar in de geschiedenis van de farmacie, zijn oratie «Met de rug naar de toekomst. Leren in en van de geschiedenis van de farmacie» gehouden in de Aula van de R.U. Groningen.

Het vierde symposium *Geschiedenis der geneeskundige wetenschappen* dat de Koninklijke Academie voor Geneeskunde van België in samenwerking met onze Kring zal organiseren, wordt gehouden op 21 maart 1998. Het onderwerp zal luiden : *De pest in de Nederlanden*.

Cumulatieve index.

Het is mij (FR) ontgaan dat het 'zoekgeraakte' nummer 84 van het Bulletin gevormd wordt door het ingeschoven boekje «Tien jaar Farmaceutisch Historische Dagen» van Prof. Dr. H.A. Bosman-Jelgersma. Waarvan alsnog acte.

AMERICAN INSTITUTE OF THE HISTORY OF PHARMACY

LOCATED AT THE UNIVERSITY OF WISCONSIN SCHOOL OF PHARMACY

425 N. CHARTER ST. • MADISON, WISCONSIN 53706-1508 - TELEPHONE 608-262-5378

Applications invited for Fischelis History of Pharmacy Grants

The American Institute of the History of Pharmacy is accepting applications now through March 1, 1997, for the Fischelis Grants for Research in the History of Pharmacy. Projects by established scholars devoted significantly to historical understanding of the modern practice of pharmacy in America will be considered for all or part of the \$ 5.000 to be awarded yearly.

The Fischelis granting program commemorates Robert P. Fischelis (1891-1981), an American pharmacist, administrator, author, educator, and benefactor of the AIHP. He served as head of the American Pharmaceutical Association from 1945-1959. Dr. Fischelis, in establishing the Fischelis Fund of the AIHP, expressed his wish to stimulate more research in the contemporary history of American Pharmacy. Previous projects supported by Fischelis funds include James Madison's 1989 biography of Eli Lilly (*Eli Lilly ; A Life, 1885-1977*) and an analysis by Robert Mrtek of changes in the structure and practice of pharmacy in the United States since the Second World War.

Application guidelines can be obtained from AIHP, Pharmacy Bldg., 425 N. Charter St., Madison WI 53706-1508 ; telephone (608) 262-5378. Fischelis Grants are not available to graduate or undergraduate students.

Applications invited for AIHP Grants-in-aid to graduate students.

The American Institute of the History of Pharmacy is accepting applications now through February 1, 1997, for grants-in-aid to foster graduate research (master's or Ph.D. level) in the field.

The Institute offers grants-in-aid totaling \$ 5.000 annually to graduate students to encourage historical investigation of some aspect of pharmacy, and to pay research expenses not normally met by the university granting the degree. Thesis projects devoted to the history of pharmacy, history of medicine, or other humanistic study strongly related to pharmacy or using a pharmaco-historical approach will be considered for all or part of the funds available.

Application guidelines can be obtained from the American Institute of the History of Pharmacy, Pharmacy Building, 425 N. Charter Street, Madison, WI 53706-1508 ; telephone (608) 262-5378 ; or via E-Mail aihp@macc.wisc.edu.

For more information : Contact : Beth D. Fisher.

OVERLIJDENS - NECROLOGIE

In memoriam : Apr. Eugène Segers

Vrij laat ontvingen we het bericht van het overlijden van collega Segers te Brussel op 5 juni 1995.

Eugène Georges Segers was geboren te Brussel op 8 mei 1915. In 1941 behaalde hij aan de ULB het diploma van apotheker en praktiseerde dan bij zijn vader en moeder, beiden apothekers, in de apotheek aan de voorname Adolphe-Maxlaan te Brussel. Zijn ouders waren zeer kunstminnend en bouwden een kunstcollectie op, die tal van farmaceutische voorwerpen bevatte. Het was dan ook als vanzelfsprekend dat, toen het Bestuur van de Kring voor de geschiedenis van de Pharmacie in Benelux in 1951 een eerste propaganda-campagne op touw zette, vader en zoon Segers zich als lid meldden.

Reeds in 1955 werd Eugène Segers tot penningmeester van de Kring verkozen, in de plaats van collega Isidore Etienne, die het voorzitterschap op zich nam na het ontslag van Dr. P. Brans. Collega Segers heeft deze functie stipt vervuld tot 1974. Toen werd hij, na het overlijden van Apr. M. Brasseur, tot ondervoorzitter gekozen (1974-1987).

Collega Segers was niet alleen een collectioneur maar hij was tevens auteur. Hij schreef voornamelijk over majolica, vijzels en oude apotheken. Hij was de eerste die inzicht had in de Antwerpse apothekerspotten. Bij voorkeur publiceerde hij in de *Revue d'Histoire de la Pharmacie* maar ook in het *Bulletin van de Kring* vinden we zijn naam dikwijls terug. In 1958 werd hij benoemd tot Membre agrégé van de Académie Internationale d'Histoire de la Pharmacie, in 1971 tot Membre ordinaire.

Eugène Segers was een minzaam man, bescheiden, rustgevend, die zich voor vele dingen interesseerde. Eén van zijn hobby's betrof old-timers die hij met eindeloos geduld in hun oorspronkelijke staat opkalefaterde en weer rijvaardig maakte. Daarom had hij in zijn buitenverblijf in de Perigord, in de buurt van Cahors, een garage ingericht waar hij zich ten volle kon uitleven. Hij richtte daar ter plaatse een kelder in tot alchemistisch laboratorium. Hiervan maakte hij een film, die vertoond werd in 1958 in een uitzending van de Vlaamse Televisie over de «geschiedenis van de artsennijjkunde», verzorgd door de leden Prof. Dr. J. Gillis, Prof. Dr. A. Heyndrickx en Apr. L. Vandewiele.

Segers was een graaggeziene spreker op de congressen van de Kring. Minstens elf maal voerde hij het woord van 1954 tot 1978, meestal waren zijn voordrachten rijk geïllustreerd met film of dia's. De behandelde onderwerpen waren meestal : de oude apotheken in België en de farmaceutische faïence, vooral de primitieve, niet alleen uit België, maar ook uit Artois en Picardie, Frankrijk, Europa.

Hij werd op gevorderde leeftijd blind en zo hebben we van dan af zijn grote eruditie moeten missen, maar zijn naam blijft levend bij al wie hem gekend hebben.

Wij bieden dan ook aan mevrouw Segers en hun zoon onze oprechte deelneming aan.

Namens de Kring voor de Geschiedenis
van de Pharmacie in Benelux,
Dr. Apr. L.J. Vandewiele.

In memoriam : Pharmacien Eugène Segers

Assez tard nous avons appris le décès de notre collègue Segers survenu à Bruxelles le 5 juin 1995. Eugène Segers était né à Bruxelles le 8 mai 1915.

En 1941 il obtenait à l'ULB le diplôme de pharmacien ; il pratiquait dans l'officine réputée de ses parents, l'un et l'autre pharmacien. La pharmacie était située Boulevard Adolphe-Max, tout près de la Place Brouckère. Ses parents étaient amateurs de Beaux-Arts et ils avaient édifié une collection qui comportait pas mal de pièces pharmaceutiques. Il était de toute évidence qu'en 1951, quand le Bureau du Cercle Benelux d'Histoire de la Pharmacie lançait sa première campagne de prospection, que père et fils adhéraient comme membre.

Aussitôt, dès 1955 Eugène Segers était élu trésorier du Cercle, en remplacement d'Isidore Etienne, qui se chargeait de la présidence après la démission du Dr. Brans. Jusqu'en 1974 le collègue Segers s'est acquis dignement de cette fonction. Dès lors, après le décès du pharmacien M. Brasseur, il fut nommé Vice-Président (1974-1987). Notre collègue ne se contentait pas d'être collectionneur seulement, il fut en outre auteur, s'intéressant, en cette qualité, particulièrement à la majolique, aux mortiers et aux anciennes pharmacies. La majolique pharmaceutique Anversoise, en particulier, lui tenait à cœur, il en avait une connaissance profonde, pour ainsi dire, intuitive, et il fut le premier à les discerner. De préférence, il publiait dans la Revue d'Histoire de la Pharmacie, quoiqu'on répétait son nom fréquemment dans le Bulletin du Cercle Benelux. En 1958 il fut admis comme Membre agrégé de l'Académie Internationale d'Histoire de la Pharmacie et en 1971 il fut nommé Membre ordinaire.

Eugène Segers fut une personne affable; modeste et paisible. Il s'intéressait à beaucoup de choses. Un de ses loisirs concernait les voitures 'old-timer' qu'il radoubait d'une patience inouïe, en leur état original et en ordre de marche. Pour cette raison il avait arrangé un garage dans sa maison de campagne au Périgord, dans les parages de Cahors, où il put agir à sa guise et lâcher la bride à ses

prédilections. En cet endroit il aménageait un laboratoire alchimique dont il enregistra un film qui a été présenté en 1958 à la Télévision Flamande. Cette émission «Histoire de la Pharmacie» fut soignée par les membres du Cercle, Prof. Dr. J. Gillis, Prof. Dr. A. Heyndrickx et le Pharmacien L. Vandewiele. Segers était un conférencier apprécié aux Congrès Benelux. Au moins onze fois, de 1954 à 1978, a-t-il pris la parole. La plupart de ses communications fut illustrée par des diapositives ou film. Les sujets traitaient le plus souvent d'anciennes pharmacies, de faïences pharmaceutiques, surtout primitives, pas seulement de la Belgique mais aussi de la Picardie, d'Artois de la France et de l'Europe. A un âge avancé il commençait à perdre la vue et privé de son usage, nous avons été mis à l'écart de sa vaste érudition. Son nom restera vivant parmi tous ceux qui l'ont connu. Nous adressons à Madame Segers et leur fils nos condoléances émues.

Au nom du Cercle Benelux
d'Histoire de la Pharmacie,
Dr. L. Vandewiele
(traduction L. De Causmaecker)

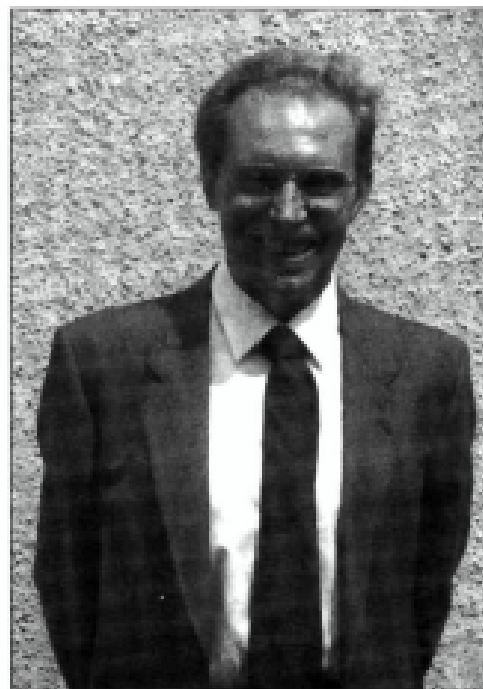
LIJST VAN PUBLICATIES - LISTE DES PUBLICATIONS

- 1953 Comment reconnaître l'authenticité d'un mortier métallique. Revue d'Histoire de la Pharmacie, n° 138, p. 144.
- 1954 Carreaux anciens à sujets pharmaceutiques. R.H.P., n° 140, p. 250.
- 1955 Le Pharmacien Tournai. R.H.P., n° 150, p. 368.
- 1956 Que penser des «Delft Pile Tile». R.H.P., n° 150, p. 420.
- 1957 – Les richesses d'art pharmaceutique ancien de la Belgique. R.H.P., n° 152, p. 25.
- Propos céramiques. R.H.P., n° 153, p. 99.
- La Pharmacie ancienne de la Clinique Sainte Elisabeth à Bruxelles. R.H.P., n° 154, p. 157.
- Une vieille apothicairerie à Bruxelles. R.H.P., n° 157.
- Œuvres d'art figurant Ss. Côme et Damien. R.H.P., n° 157.
- Avec A. Guislain, pour une étude de l'Histoire de la Pharmacie en Belgique. Journ. de Pharm. Belge n° 4 de 1957 en Bulletin Kring voor de geschiedenis van de Pharmacie in Benelux, n° 16, 1958.
- Pierres tombales d'apothicaires. R.H.P., n° 155, p. 211.
- Pots de pharmacie d'art islamique. R.H.P., n° 155, p. 213.
- Origine et évolution des faïences pharmaceutiques en Belgique. R.H.P., n° 159 en Revue de Méd. et Pharm., n° 4 de 1957 en Bulletin Kring n° 16.
- Exposition d'art et de pharmacie au congrès de la F.I.P. à Bruxelles. R.H.P., n° 159, 396.
- 1958 – «De Mortier», la plus ancienne pharmacie privée de Belgique ? Bulletin Kring Benelux, n° 16, p. 1.
- Vieilles Apothicaireries de Belgique. Bulletin Kring Benelux, n° 1.
- 1959 – Recherches de pharmaciens artistes. R.P.H., n° 160, p. 51.
- Noms de rues rappelant des apothicaires. R.P.H., n° 161, p. 114.

- met Wittop Koning, Apothicaireries anciennes en Benelux. De oude apotheek in de Benelux. Davo, Deventer.
- Vieilles Officines, Terre d'Europe, n° 7.
- 1961 La Pharmacie et les collections de l'Assistance Publique. Rev. de Méd. et de Pharm. n° 4 de 1961 en Bull. Kring Benelux, n° 29.
- 1962 – Œuvres littéraires de pharmaciens ou les concernant. R.H.P., n° 173, p. 283.
- Exposition au Palais des Beaux-Arts de Bruxelles. R.H.P., n° 173, p. 283.
- Congrès et Exposition à Malines. R.H.P., n° 173, p. 290.
- 1976 De l'utilité de l'histoire de la pharmacie. Bull. Kring Benelux, n° 53, p. 104.
- 1978 Faïences et apothicaireries anciennes de France. Bull. Kring Benelux, n° 56, p. 14.
- 1955 Film over oude apotheken.
- 1957 Film over de oudste nog functionerende papiermolen uit de 14de eeuw in Auvergne.
- 1958 Film over alchemistenlaboratorium.
- 1961 Diareeks over oude apotheken.

Juist voor het gereedkomen van Bulletin 91 ontvingen wij het droevige bericht van het overlijden van de heer Emiel Van den Bussche, apotheker en echtgenoot van Maria Enckels. Hij werd geboren te Gent op 22 oktober 1922 en overleed te Leuven op 12 september 1996. Namens het Bestuur en Leden van de Kring bieden wij onze oprechte rouwbetuiging aan.

*Wijlen
Apotheker Emiel Van den Bussche.*

33rd International Congress for the History of Pharmacy

Van 11-14 juni wordt dit jaar in Stockholm, Zweden, het 33ste congres gehouden onder patronage van de *Académie Internationale d'Histoire de la Pharmacie* en het *Internationale Gesellschaft für Geschichte der Pharmazie*.

De Zweedse Society for the History of Pharmacy organiseert voor de eerste keer in Zweden dit congres ter gelegenheid van haar 25-jarig bestaan. Het wordt gehouden in het Cirkus van Djurgården.

Er zijn voordrachten over mijlpalen in de geschiedenis van de Zweedse farmacie, farmaceutische technologie, openbare apotheken in verleden en heden, farmaceutische analyse en symbolen in de farmacie.

Inlichtingen bij The Swedish Academy of Pharmaceutical Sciences. 33rd Congres. P.O. Box 1136, S-111 81 Stockholm, Zweden, telefoon +46872350-00, fax +468205511, E-mail : academy@swepharm.se.

Pieter Van Foreest

Onder redactie van Prof. dr. Henriette A. Bosman-Jelgersma verscheen een prachtig geïllustreerd boek over deze Hollandse Hippocrates (ISBN 90-70353-06-7).

Op 10 maart 1997 is het 400 jaar geleden dat deze beroemde geneesheer uit de 16de eeuw overleed. Van Foreest is geboren en gestorven in Alkmaar. Op zijn grafsteen werd de tekst gebeiteld : Hippocrates batavus si fuit ille fuit, hetgeen zoveel wil zeggen 'als er ooit een Hollandse Hippocrates is geweest dan was hij het'. Een bijna zevenjarig verblijf in Italië, waar hij zijn medische opleiding kreeg en in Bologna promoveerde, maakte dat hij in de zestiende eeuw in de Nederlanden één der zeer weinige geleerde doctores medicinae was. Nog eeuwen na zijn dood werd hij als beroemd medicus geëerd, niet het minst omdat hij al zijn praktijkervaringen had opgetekend, die als *Opera Omnia* werden gedrukt en herhaaldelijk uitgegeven.

Behalve een herdenking in de Grote Kerk van zijn geboortestad Alkmaar komt er in het Stedelijk Museum aldaar een tentoonstelling over Van Foreest en zijn tijd.

De redactie hoopt in een volgend nummer van het Bulletin nog terug te komen op deze publicatie.

Toekenning van de George Sarton Leerstoel 1996/7

Op vrijdag 29 november 1996 vond de plechtige toekenning plaats van de George Sarton Leerstoel voor het academiejaar 1996/7 aan Prof. dr. L. Brockliss (Oxford, England). Daarbij werden in de Aula van de Universiteit Gent de volgende lezingen gehouden :

Prof. dr. L. Brockliss, Civility and Science from Self-Control to Control of Nature ;
Dr. C. Huygelen, De kinderjaren van de vaccinologie : kunstmatige immunisatie in de 18de en 19de eeuw ;

Prof. dr. R. Jansen-Sieben (VUB-ULB), De geneeskunde tijdens Philip de Goede (1396-1467) ;

Dr. A. Bissel (UK), Beyond the master narrative : tales of the creation of automatic control.

RICHTLIJNEN VOOR AUTEURS

1. Bijdragen ter publicatie aangeboden dienen bij voorkeur op A4-formaat getypt te zijn, eenzijdig met dubbele interlinie en ruime marges. Alle tekst wordt voorzien van een korte titel en getypt in hetzelfde lettertype.
2. Onder de titel komen de beginletters van de voornamen, gevolgd door de namen van de auteur(s). Verzocht wordt de bijdrage aan het eind te voorzien van een korte samenvatting in het Frans, Nederlands of Engels en opgave van naam en adres van de auteur.
3. Voetnoten worden doorlopend genummerd over het gehele artikel. De literatuuropgave wordt op de wijze van de *Index Medicus* samengesteld en achteraan de tekst geplaatst als in onderstaande voorbeelden :
 - a. boeken : Zuring J. Leven, ziekte en dood in Afrika.
's-Gravenhage : Mouton, 1970:53.
 - b. tijdschriften : Vandewiele L.J. De apotheek van de vroedmeester.
Geschiedenis der geneeskunde 1994;1(3):26-32.
4. Voor goede reproducties wordt gevraagd foto's max. A4-formaat, zo mogelijk op mat papier; grafieken e.d. op wit papier met zwarte inkt of met inktjet- of laserprinter geprint, te willen aanleveren.

Ze dienen afzonderlijk genummerd te zijn en gaan vergezeld van onderschriften. Op de achterzijde van de illustratie wordt de naam van de auteur en de verkorte titel van de bijdrage aangegeven.
5. De redactie behoudt zich het recht voor de kopij in te korten. De bijdragen mogen in dezelfde vorm elders zijn gepubliceerd.
6. Auteurs dragen de verantwoordelijkheid voor de gepubliceerde foto's en reproducties.

NOTES POUR LES AUTEURS

1. Les articles à publier seront de préférence sur format A4, une-face, avec double interligne et de larges marges. Chaque texte sera pourvu d'un titre court et dactylographié dans le même type de lettre.
2. Sous le titre viendront les initiales des prénoms suivies du nom de l'auteur. Un résumé succinct en français, néerlandais ou anglais est souhaité en fin d'article ainsi que le nom de l'auteur et son adresse.
3. Les notes seront numérotées sur toute la longueur de l'article. Les éléments de bibliographie seront composés à la manière de l'*Index Medicus* et placés après le texte. Exemple :
 - a. livres : Zuring J. Leven, ziekte en dood in Afrika.
's-Gravenhage : Mouton, 1970:53.
 - b. revues : Vandewiele L.J. De apotheek van de vroedmeester.
Geschiedenis der geneeskunde 1994;1(3):26-32.
4. Pour obtenir de bonnes reproductions, il importe d'envoyer les photographies d'un largeur de max. format A4, si possible sur papier mat ; les graphiques et dessins seront à l'encre noire sur papier blanc ou imprimés par encrage ou laser.

Chaque illustration sera numérotée séparément et munie de légende. Au dos de chacune sera indiqué le nom de l'auteur et le titre de l'article abrégé.
5. La rédaction se réserve le droit de raccourcir les textes. Les articles pourront être publiés ailleurs sous la même forme.
6. Les auteurs portent la responsabilité des photographies et des reproductions.

KRING VOOR DE GESCHIEDENIS VAN DE PHARMACIE IN BENELUX
CERCLE BENELUX D'HISTOIRE DE LA PHARMACIE

Opgericht 18 april 1950 - Fondé le 18 avril 1950

Bestuur - Bureau

Voorzitter - Président : GILIAS Guy, Milsestraat 33, B-3053 Haasrode
Tel. (016) 40 22 04 - Fax (016) 40 21 80.

Ondervoorzitter - Vice-Président : VERCRUYSSSE Ghislain, Vanderveldenlaan 24, B-1652 Alsemberg
Tel. (02) 380 78 44 - Fax (02) 380 78 44

Secretaris - Secrétaire : VAN GELDER Jope, M. Spronklaan 54, NL-4205 CJ Gorinchem
Tel. apotheek : (018) 362 26 61 - Tel. privé : (018) 362 65 06 - Fax (018) 362 57 91.

Penningmeester - Trésorier : VAN DER MEER Hugo, Kleistraat 7, NL-8121 RG Olst
Tel. 0570-561349

Redacteur - Rédacteur : Dr. RUTTEN Fons, Luytelaer 39, NL-5632 BE Eindhoven
Tel. (040) 241 92 89 - Fax (040) 248 30 16.

Redacteur - Rédacteur : DE CAUSMAECKER Leonard, Gasstraat 35a, B-9160 Lokeren
Tel. (09) 348 91 44

Assessoren - Assesseeurs :

Dr. BIERMAN Annette, 138a, Rotterdamse Rijkweg, NL-3042 AS Rotterdam
Tel. apotheek (010) 415 44 22 - Tel. privé (010) 462 10 07 - Fax (010) 462 10 07

Prof. DE BACKER Chris, Speureweg 21, B-9830 St.-Martens-Latem
Tel. (09) 281 00 38 - Fax (016) 28 34 14

DE MUNCK Guy, Heidestraat 1, B-2660 Hoboken
Tel. KAVA (03) 280 15 11 - Tel. privé : (03) 827 47 57

GELDOF Tillo, Kortrijksestraat 114, B-8870 Izegem
Tel. (051) 30 30 50

Ereleden - Membres d'Honneur :

Dr. L.J. VANDEWIELE, Destelbergen (1960) - Lic. P. JULIEN, Paris (1970) - Prof. Dr. A. HEYND-RICKX, Gent (1975) - Prof. Dr. G. SONNEDECKER, Madison (1975) - Dr. D.A. WITTOP KONING, Amsterdam (1975) - Prof. Dr. W. SCHNEIDER, Braunschweig (1981) - E.L. AHLRICHS, Nieuwegein (1989) - Mr. L.G. MATTHEWS, Londen (1990) - Prof. Dr. K. ZALAI, Budapest (1990) - Prof. Dr. W.-D. MÜLLER-JAHNCKE, Heidelberg (1995) - Prof. Dr. M. del Carmen FRANCES, Madrid (1995) - Dr. F. LEDERMANN, Bern (1995) - B. MATTELAER, Kortrijk (1996).

Ondersteunende leden - Membres donateurs :

Algemene Pharmaceutische Bond (Brussel) - Koninklijk Oostvlaams Apothekersgild (Gent) - Apothekersvereniging Kortrijk e.o. (Kortrijk) - Apothekersvereniging Leuven e.o. (Leuven) - Koninklijke Apothekersvereniging van Antwerpen - U.C.L. Unité de Pharmacie - UNAPHAZ - Luxembourg - Dep. 's Gravenhage KNMP - Dep. Friesland KNMP - Dep. Gouda KNMP - Dep. Groningen KNMP - Dep. Rotterdam KNMP - Dep. Utrecht KNMP - Dep. Z.O. Brabant KNMP - Hufen BV, Zeist - OPG Utrecht.

Periodiek bulletin - Jaargang 46, N° 92 - 1ste semester 1997.

Uitgever : Apr. L. De Causmaecker, Gasstraat 35a, B-9160 Lokeren

Contributie	1000 BF/an	België : C.C.P. 000-1621048-81
	Hfl. 55,-/jaar	Nl. : Giro 19.74.912
	390 BF par numéro	Hfl. 24,- per nummer